

GOMBOS JÓZSEF

Nyugati típusú fejlődés az orosz birodalom határain belül: Finnország*

I. fejezet

Az autonóm finn állam létrejötte

Oroszország nagyhatalmi pozícióit megerősítve került ki a napóleoni háborúból. Míg Svédország, Törökország és Franciaország meggyengültek, addig az 1815-re kialakult európai erőviszonyok, az új status quo, a Szent Szövetség rendszerében manifesztálódott, melynek egyik meghatározó tényezője Oroszország lett. A nemzetközi politikai porondon elfoglalt kedvezőbb pozíciók „hozama” a területszerzésekben is nyomon követhető: kialakul a nyugati határ mentén egy, a birodalmon *belüli* ütköző zóna. A *határországok* láncolatával létrejött speciális övezet Finnországtól Besszarábiáig húzódott, a Baltikumon és Lengyelországon keresztül. A Nagy Péter által történt „ablaknyitás Európára” ellensúlyaként is felfogható *intézményt* két szempontból is fontosnak tartjuk: egyfelől kézzelfogható bizonyítéka az európai nyugathoz való ambivalens viszony oroszországi változatának; a másik szempont, ami miatt a határországok intézménye figyelemreméltó, az a tény, hogy az az orosz védelmi politika sarokpontjává vált az elkövetkező majd két évszázadban.¹

Finnország (1809) és Besszarábia (1812) megszerzésével Oroszország nyugati területszerzései befejeződtek, és Szentpétervár az elkövetkező időkben a kialakult határok megőrzésére összpontosított. A svéd–orosz hatalmi egyensúly felbomlása I. Péter idején indult meg a baltikumi hódításokkal, és Finnország elvesztése egybeesik Svédország nagyhatalmi pozíciójának megszűnésével. Tilsitben (1807) Napóleon és I. Sándor az érdekszférák felosztásában is megegyeztek. Napóleonnak sikerült meggyőznie a cárt arról, hogy Oroszországnak Törökország és Svédország rovására kell erősödnie: Finnország 1808-as elfoglalása ennek szellemében történt. Svéd–orosz viszonylatban az 1809-es haminai békében vált ténylegessé a terület elcsatolása, és a bécsi kongresszus szentesítése hat évvel később, nem is oly paradox módon, a Napóleonnal kötött alkut legalizálta.²

A finn–orosz dialektikus kapcsolat tehát 1808-ban kezdődött, amikor Oroszország meghódította Svédország keleti tartományát („Österland”) és egy évvel később létrehozta Finnországot. Az új orosz–svéd határt stratégiai szempontok alapján húzták meg, így lett a Bottni-öböl keleti partvidéke és az Åland-szigetek a „természetes határ”, I. Péter óta nem először és nem utoljára hivatkozva a „főváros biztonságára”.³ Az amúgy szegény Finnország

* A tanulmány egy készülő értekezés része

stratégiai jelentőségét Szentpétervárhoz való közelsége adta, és a félelem, hogy esetleges felvonulási területül szolgálhat Oroszország ellenségei számára. Az ország elfoglalásának elsődleges motívuma *katonai* volt és nem gyarmatosító vagy imperialista a szó gazdasági értelmében. Oroszország biztosítani tudta volna védelmi érdekeit a Finn-öböl északi részének ellenőrzésével is, ezért nem tervezte Finnország annektálását. Azonban sokan, így a cári udvarban száműzetésben élő Y. M. Sprengtporten (1740–1819) is, a tartomány Svédországtól való elszakítását szorgalmazták, és egy független vagy széles autonómiájú keretben akarták összefogni a finn területeket – orosz segítséggel.⁴

A meghódított területeket nem olvasztották rögtön a birodalomba, megtarthatták saját törvényeiket, az egyes szociális csoportok a privilégiumaikat, és bizonyos önkormányzati jogok is csorbítatlanul megmaradtak. Finnország helyzete ebből a szempontból nem volt kivételes: a balti államok is megtartották kormányzati formájukat és a kongresszusi Lengyelország külön királyság volt az Impériumon belül. Oroszország a XIX. század elején nem volt egy egységes és centralizált állam, hanem több régióból tevődött össze, melyek nagymértékben különböztek egymástól, nem csak nyelvükben és kultúrájukban, de gazdasági fejlettségükben is. Az orosz politikai rendszer nem tette lehetővé az újonnan meghódított területek gyors beolvasztását, ezért „áldozatait egészben nyelte le”, és az emésztés hosszadalmas és fájdalmas volt.⁵

Finnországot tehát egy olyan abszolutista államhoz csatolták, amelynek politikai struktúrája „területi” és korporatív jellegű volt, és amely éppen ezért *nyitottként* is leírható. A sokszínű területi fragmentumokat összefogó államot a cár testesítette meg, a mindenki számára *közös uralkodó*. Az új területi, illetve politikai egységek azonos procedúra alapján lettek inkorporálva: lojalitást esküdtek a cárnak, aki viszonzásként megerősítette az előző uralkodó által biztosított jogokat és törvényeket. Az ismételen megerősített jogok *indefinitek* voltak, ami tökéletesen megfelelt a korabeli Oroszország tradicionális jogszemléletének. Csak helyi konfliktusok esetén került sor elszigetelten, esetszerűen az adminisztratív jellegű kompetenciák körülhatárolására. Az általános kodifikáció hiányában a kauzalitás volt a jellemző, a megoldást szolgáló precedensekre pedig az, hogy a „birodalom érdeke” dominált a helyi jog fölött.⁶

A központi adminisztráció a birodalom méreteihez képest még alacsony hatékonysággal dolgozott, főleg helyi ügyekben kényszerült a hiányzó közigazgatási infrastruktúra pótlására: az uralkodó által megerősített privilégiumok a helyi elit által irányított társadalmi és politikai viszonyok *konzerválását* is jelentették egyben. A nem orosz elemek jelenléte a központi államapparátusban is természetes volt, a közigazgatás helyi szintjén pedig nélkülözhetetlen volt hely- és nyelvismeretük, s nem utolsósorban a szakértelmük. A rendi előjogok és a korábbi törvények segítségével működtetett autonóm régiókban, főleg a „határországokban”, az alapvető konfliktust a nyugati tradíciókhoz közelebb álló politikai intézmények és a modernizálódó cári bürokratikus apparátus közötti ellentmondás szülte a későbbiekben.

Finnország viszonya Oroszországhoz alapjaiban ugyanolyan volt, mint

más privilegizált területeké az Impérium nyugati részén, de a részletekben a különböző történelmi körülmények között végbement hódítások bizonyos eltéréseket eredményeztek.

1809. február 27-re I. Sándor Porvooba hívta a stockholmi országgyűlés rendjeinek finnországi képviselőit. A porvooi diétán a rendek felesküdték az uralkodóra, I. Sándor pedig ünnepélyes fogadalmat tett, amelyben kötelezte magát, hogy az ország ősi vallását, kiváltságait és törvényeit szentül megőrzi, népét a nemzetek sorába emeli.⁷ Az ország politikai és jogi státusának pontosabb körülírását nem tartalmazta a cárral franciául elmondott esküszövege, amelyet minden templomban kifüggesztettek svéd és finn nyelven.⁸ Az oroszok részéről pontos politikai számítás húzódozott meg az aktus mögött: a törvények meghagyása a pacifikálás politikai eszköze volt, nem pedig Finnország státusának jogi szempontból történő meghatározása.⁹ A XIX. század közjogi vitáira alapot szolgáltató porvooi beszéd a jogi gondolkodás fejlődésével még inkább kihangsúlyozta az eltérést a finn és az orosz értelmezés között. A korszak történeti feldolgozásait is sokszínűvé tevő polémia azokra a kérdésekre keresi a választ, hogy melyek voltak azok az endogén és exogén tényezők, amelyek a *finn állam* fokozatos kifejlődését eredményezték. A svéd *intézmények* és *jogi normák* érvényben tartása, a cári eskü olyan kitételei mint „*alkotmány*” és „*nemzet*”, még a XIX. század eleji orosz jelentéstartalmukkal is „forradalmiak” voltak.

A kor orosz politikai kultúrájától és gyakorlatától távol eső intézmények megtartása, illetve újak létrehozása önmagában nem magyarázható kizárólag a „hagyományos” procedúra szertartásszerű alkalmazásával, mivel részben tudatos szándékmegvalósítással van dolgunk.

I. Sándor a korábbi – svéd – alaptörvényeket erősítette meg. Mint *finn alkotmány* ez új volt, csak tartalma volt a régi, leszámítva az új viszonyok miatti több jogfelfüggesztő és jogváltoztató hatást.¹⁰ A markánsan monarchikus karakterű alkotmány hatályának meghosszabbítása nem jelentette a cárral abszolút hatalmának oly mértékű korlátozását, hogy az túl sok kompromisszumot igényelt volna. A gusztafiánus svéd alkotmány egy erős királyi végrehajtó hatalmat támogatott, amely hierarchikus adminisztrációja fölött a diétának kevés ellenőrző jogosítványa volt.¹¹ A svéd társadalom legjellegzetesebb vonása a szabad parasztság volt. A mezőgazdaság igazán sohasem feudalizálódott, a svéd nemesség meghatározó helyzete inkább a központi államapparátusban elfoglalt helyén alapult, mint a földtulajdonláson. A parasztság viszonylag erős társadalmi helyzete visszatükröződött a politikai rendszerben: a születési arisztokrácia, a papság és a városi polgárság mellett ott volt a paraszti rend – igaz, nem egyenrangú jogosítványokkal. Az 1442-ből származó „Királyi Könyv”¹² foglalta magában a kormányzati, a magán- és büntetőjogi, valamint az eljárási szabályokat: az általános országos jogot. E törvénykönyv Finnországot a svéd területekkel egyenrangú államtagként kezeli, s a tételes jog még azután sem mutat semmiféle különbséget, hogy a keleti tartomány „nagyhercegség” címet kapott (1581).

Míg a finnek a svédek politikai és jogi szempontból teljesen egyenlőkké tették, addig a balti tartományokba vagy nem is ültették át a svéd jogrendszert, vagy pedig csak kiegészítő jogként alkalmazták. Annak oka, hogy az

orosz uralom alatt a finn jogfejlődés közjogias színezetet nyert, Csekey István szerint¹³ abban keresendő, hogy Svédország nem volt a középkori germán államokhoz hasonló rendi állam. Korán kialakult az erős, központi királyi hatalom, amelyet elsősorban nem az egyes rendek kiváltságai, hanem az általános alaptörvény és a közjog korlátozta. A svéd jogfejlődésnek megfelelően, Finnország alkotmánya sem rendi alkotmány, hanem valóban konstitucionális alkotmány volt. Ennek svéd–finn alaptörvényei az 1772-es „Kormányforma” és az 1789-es „Egység és Biztonság Törvénye” voltak.¹⁴ Az utóbbi az abszolút királyi hatalmat erősítette meg, de a parlament törvényhozó szerepe is megszilárdult ezzel egyi időben. Az alkotmány lényege, hogy a kormányzó hatalom csak az uralkodót illeti meg, aki mint az állam feje egyedül „felelős annak kormányzásáért Isten és a haza előtt”¹⁵. A hivatalnokok, akik őt tanácsaikkal segítik, csak neki felelősek; az *országgyűlés illetékessége nem terjed ki a kormányzati ügyekre*. A kormányzó hatalom zsinórmértéke a törvények, amelyeket sem hozni, sem megváltoztatni, sem eltörölni nem lehet a rendek részvétele nélkül, amely elv az adó- és pénzügyeknél is érvényesült. A diéta összehívása a király kényétől függött, és a külügyek irányítása is kizárólagos jogkörébe tartozott.

A törvény – finnországi utóéletével kapcsolatban is – fontos mozzanata az, hogy a nemesi jogok újabb megnyírbálásával kiterjesztette a nem nemesek hivatalviselési jogát és tovább oldotta a parasztokat korlátozó rendelkezéseket.

Oroszország Európa nyugati feléhez való viszonyában markáns korszak kezdődött Nagy Péter felvilágosult abszolutizmusával. A modernizációs reformoknak, reformkísérleteknek a felzárkózás érdekében meg-megújuló hullámai térnek vissza, melyek jellemzője a nyugati értékekhez való ambivalens viszony, ami az adaptáció erősen átpolitizált szelektivitásában nyilvánult meg. A reformok tervezésének időszakára az a jellemző, hogy a politikával foglalkozó, amúgy is szűk elit néhány kiválasztottja titokban készítette elő. A – Natan Ejdelman által *„forradalom felülről”*¹⁶ képletével szemléltetett – reformok a pravoszlávia eszmekörében, a despotikus orosz állam által megszervezett társadalom privilegizált érdekcsoportjai felől voltak talán a legnagyobb veszélyben, akikkel szemben nem volt olyan modern társadalmi réteg, akikre támaszkodni lehetett volna. A politikai nyilvánosság szabadságának teljes hiánya az informális csatornába terelte mind a politikai koncepciók kidolgozását, mind az azokat opponáló érdekek artikulálását: hiányoztak az intézményes keretek. Így a készülő reformok legnagyobb ellensége azok idő előtti nyilvánosságra kerülése volt.

I. Sándor (1801–1825) személyében a felvilágosult abszolutizmus utolsó képviselője került a trónra. A cár érdeklődött a társadalmi és a politikai reformok iránt, és ez befolyásolta Finnország sorsának további alakulását is. Nagy benyomást gyakorolt rá a porosz Rechtstaat és a természetjog szerződélmélete¹⁷. (Az inkább „pseudokonstitucionális” (Jussila) elképzelések tipikus példája az 1809-es alkotmányterv, ahol azért szó sem volt a cári hatalom forradalmi mélységű korlátozásáról.) Meg volt győződve, hogy tanulni lehet a „határországok” intézményrendszeréből¹⁸; ha lehet, még fontosabbak voltak a külpolitikai megfontolások: egyik oldalon célszerűnek látszott a

finnek lojalitását megnyerni és Stockholmtól az új szuverén felé irányítani. Másrészt a napóleoni háborúk a polgári forradalom exportjaként is értelmezhetők, és ennek veszélyét a cári udvarban is érzékelték.

I. Sándor különösen a tilsiti béke után hajlott a polgári fejlődésnek bizonyos engedményeket tevő újítások bevezetésére¹⁹, amihez Finnország viszonylatában hozzájárult az autonómiát javasló pétervári finn emigráció. Az újonnan meghódított nagyhercegség többek – például M. Klinge – szerint²⁰ kísérletképpen az alkotmányos monarchia liberálisabb gyakorlatának modellezésére adhatott lehetőséget.

A cár legbefolyásosabb tanácsadója, Mihail Szeranszkij (1771–1839) egy olyan zóna létrehozását tervezte az orosz területek körül, amely igazgatásban tükröződtek volna helyi sajátosságok, és ahol a felvilágosodás eszmérendszerének szellemében próbáltak volna kormányozni.²¹ Lev Tolsztojtól kezdve a szovjet történészekkel bezárólag mindenki bírálta Szeranszkijt, a fantasztikus karriert befutott, rendkívül tehetséges politikust (aki egy pápa fiából lett az ország legbefolyásosabb minisztere), mert össze akarta békíteni a földesúri, az állami és a paraszti érdekeket, mert hiábavaló reményeket fűzött az „álnok cár” tevékenységéhez.²² 1807–1812 között kidolgozott egy fölülről induló, soklépcsős reformot. A különböző társadalmi csoportok érdekeinek szem előtt tartásával ennek fokozatosan két eredményhez, az *alkotmányhoz* és a *jobbágyrendszer megszűnéséhez* kellett volna vezetnie. 1809 őszére Szeranszkij kidolgozta az állami struktúra átalakításának menetét, középpontban a *törvényesség* elvével, a hivatalnokok egy részének választhatóságával és felelősségre vonhatóságával, választott bíróságokkal, a *hatalom megosztásával*, az önkényuralom bizonyos alkotmányjogi korlátozásával. Az új eszméket igyekezett összebékíteni a fennálló renddel. Ezért az egyes tisztségek választás útján való betöltésének elvét szüntelenül igyekezett ellensúlyozni a hatalom jogaival, a cár jogaival, hogy megerősítse vagy hatályon kívül helyezze a választott szervek döntéseit.

Tervei szerint a miniszterek a *dumának*, a törvényhozás szervének tartoznak számadással, de a cár nevezi ki és váltja le őket. A bírakat, valamint az esküdteket a helyi dumák választják, a cári hatóságok azonban ellenőrzik és jóváhagyják a választásokat. Az uralkodó terjeszti be a törvényjavaslatokat, ő is szentesíti, ám egyetlen törvény sem léphet hatályba, amíg az Állami Duma meg nem tárgyalta.²³ Mint látható, a hatalommegosztás, a fékek-egyensúlyok rendszere, a jogforrási hierarchia egy túlbiztosított mechanizmusa rajzolódik ki. A törvényhozás, a végrehajtó hatalom, a bíraskodás autonómiája oly kicsi és ezt a kevés autonómiát is oly túlsúlyos jogosítványokkal korlátozza a szuverén cár, hogy a főhatalommal továbbra is kizárólagosan ő rendelkezik.

Szeranszkij szándékának ez tökéletesen megfelelt. A cár hatalma ilyen szervezeti feltételek mellett nagyobb és hatékonyabb lenne, mint az alacsonyabb szervezeti fokú, „rendetlen” despotikus kormányzati formában.²⁴

A cár porvooi beszédébe Szeranszkij (1808 őszétől a finn ügyeket felügyelte!) „szúrta be” az „alaptörvények” és az „alkotmány” kifejezéseket. A finn rendek megpróbálták elérni, hogy tisztázzák: mi értendő „alaptörvény” alatt. Mivel maguk sem tudtak megegyezni egymás között e kérdésben, és az uralkodó, félve hatalmának további korlátozásától, elzárkózott a

kormányzás formájának országgyűlési megvitatásától: a finneknek adott biztosíték (ti. a cár ünnepélyes fogadalma) ugyanolyan indefinit maradt, mint a korábban meghódított népeknek adományozott jogok.²⁵ A cár szemszögéből a finn rendek „tisztán monarchikus” szerepet játszottak: *tanácsadók* voltak, *információ továbbítók* és nem egy szuverén testület, amely a liberalizmus gyakorlata szerint korlátozza a monarcha hatalmát.

Finnország jogi státuszát nem szabályozta nemzetközi garancia mint Lengyelország esetében, ahol a bécsi kongresszus nagyhatalmi osztozkodása eredményeként alkotmányos királyság jött létre, az orosz cár uralma alatt. Orosz–lengyel vegyesbizottság a korabeli viszonyok között liberálisnak számító alkotmányt készített. A lengyel képviseleti szerv, a szejm, kétkamarás volt, amelynek tagjait a felsőházba a korona nevezte ki, az alsóházba pedig választott képviselők kerültek a nemesség és a középosztályok soraiból. Az országgyűlés nem rendelkezett a törvényhozás jogával, csak „tanácsokat” adhatott a cárnak. A kongresszusi Lengyelország hadserege és közigazgatása mind személyi összetételében, mind nyelvében lengyel volt.²⁶

Lengyelországot és a Finn Nagyhercegséget vámhatárok választották el a birodalom többi részétől. Ez megfelelt Szperanszkij felfogásának, aki egyik levelében azt hangoztatta, hogy „Finnország nem kormányzóság, hanem *állam*”.²⁷

I. Sándor Szperanszkij tervének általános irányzatával egyet értett, s ennek megvalósítását 1810-ben akarta elkezdni. Az új államtanács munkája ekkor kezdődött, s a tanácsba birodalmi titkárrá az uralkodó még Szperanszkijt nevezte ki, de a tervezett papíron maradt. A cár – vélhetőleg – visszaretent az általános reformoktól. Engedve az intrikának, amely francia barátsággal vádolta Szperanszkijt, Napóleon küszöbön álló támadása előtt száműzte kegyencét.²⁸

Finnországot 1809 után úgy kormányozták, mint egy elkülönült egyseget az Orosz Birodalmon belül. A státusza „nagyhercegség” volt, és I. Sándor – mint előtte a svéd királyok is – felvette a „Finnország Nagyhercege” címet, sok más titulusa mellé. A svéd uralom alatt a nagyhercegségnek pusztán „heraldikai státusza”²⁹ volt. Elkülönült államegységgé válása az orosz éra alatt kezdődött: a saját parlamenttel és a saját – a birodalmitól független – központi adminisztrációval, élén a szenátussal, melyek hivatalos nyelve a svéd volt. Az alkotmány és az „Általános Svéd Törvénykönyv”, amely a magán-, büntető- és polgári jog lényeges részét foglalta magában, évtizedeken át változatlanul maradt. Finnország belső kormányzatát a szenátus, vagy amint 1816 előtt nevezték, a „Kormányzó Tanács” látta el, amely 1809-ben a megfelelő svéd államszerv helyébe lépett.³⁰ A speciális státus, különleges jogi helyzet szülte elkülönülés abban is megnyilvánult, hogy az orosz alattvalóknak nem voltak polgárjogaik Finnországban.³¹

Az Impériumhoz történő csatolással új helyzet állt elő: a finnek nem voltak részei az orosz politikai adminisztrációnak, míg korábban a svéd király alattvalóinak számítottak államigazgatási ügyekben. Minden autoritással rendelkeztek a Nagyhercegségen belül, kivéve, amit a cár magának tartott fenn. A törvénykezdeményezés joga a szuveréné volt a pénzügyi és a közigazgatási törvényalkotásban is. A cár – mint erre már korábban utaltunk – e jogát csak

a diétával együttműködve tudta gyakorolni, csakúgy mint az új adók és vá-mok kivetését. Az országgyűlés összehívásának a joga is őt illette, s ha nem élt ezzel a jogával, az alkotmányt nem sértette meg. (1809 és 1863 között az ún. „megfagyott alkotmányosság” korában a rendeket egyszer sem hívták össze.)

A finn történetírásban a Kormányzó Tanácsra³² úgy tekintettek, mint-ha svéd modellre mintázódott volna, de eredeti terve – orosz volt, nevezetesen az, hogy a legfelsőbb végrehajtó és bírói hatalom egy szervben legyen kombinálva. A két funkciót szétválasztani célzó finn törekvések nem jártak eredménnyel. (Hasonló jellegű szerv 1812-től Besszarábiában is létezett.)³³ A tanács (továbbiakban: szenátus/kormány) a finn állam legmagasabb adminisztratív szerve volt. Kezdetben olyan kis ügyekben döntött, amelyek nem tartoztak a legfelsőbb autoritás joghatósága alá. Később adminisztratív feladatai kibővültek, és egyre inkább „hazai kormány”-ként működött. Nem volt alárendelve a legmagasabb orosz államigazgatási szervnek, a hierachián kívül helyezkedett el. Két főosztálya (igazságügyi és gazdasági), valamint kilenc alosztálya volt. A 14 tagú testület (I. Miklós alatt 20-ra emelték) elnöke a főkormányzó volt, és határozatait az uralkodó nevében hozta. Mivel az uralkodót képviselő főkormányzók (az elsőt leszámítva) nem beszéltek svédül, a szenátus irányítása az alelnök kezébe csúszott át. A szenátorokat a cár nevezte ki, akik miniszteri teendőket láttak el és hivatalokat is irányítottak. A szenátus jogi főosztálya tulajdonképpen a Legfelsőbb Bíróságnak felelt meg, s mivel tagjai a szenátorokból kerültek ki, a legfelsőbb bírászkodás nem volt politikailag független helyzetben.

1863-ig, a rendek hosszú idő utáni első összehívásáig a szenátus egy olyan, a cár által kinevezett testület volt, amely kormánynak is tekinthető, mert lényegében a végrehajtó hatalmat gyakorolta, de a legfőbb bírói hatalom is itt összpontosult, csakúgy mint a törvényalkotásban való részvétel joga.

A főkormányzó intézménye 1812-ben jött létre és cári rendelettel szabályozták működési kereteit.³⁴ Az első főkormányzó az a Göran Magnus Sprentporten volt, aki oly sokat lobbyzott a cári udvarban Finnország autonómiája érdekében. (Utódai oroszok és balti németek voltak.) A főkormányzó a cár személyes képviselőjeként közvetlenül a cárnak tartozott felelősséggel. Ő volt a szenátus elnöke, a finnországi orosz katonai erők főparancsnoka; s így mint a legmagasabb közjogi méltóságnak mérhetetlen hatalom összpontosult a kezében.

1811-ben hozták létre a Finn Ügyek Bizottságát, amelyet az orosz állam többi más területi bizottságaihoz hasonlóan szerveztek meg.³⁵ Szentpétervárott székel, hivatalnokai finn állampolgárok voltak. A szenátus „iker-testvére” volt, mert nem csak annak előterjesztéseit képviselte a cár előtt, hanem jogosítványainak megfelelően egyben konzultatív testületként is működött. Szerepe különösen nagy jelentőséggel bírt a finn politikusok szemében, mert a tanácsadó jelleg módot adott az uralkodó közvetlen befolyásolására, és a finn jogszabályok ismeretében ők örködték afőlött, hogy az uralkodó által kiadott rendeletek az alaptörvényekkel ne ütközzenek. Az előzetes normakontroll nem bírt jogvesztő hatállyal, a cár nem volt köteles figyelembe venni, de nagy játékkeret biztosított a finn érdekek képviseletére és védelmére.

Az államigazgatási piramis csúcsának az új viszonyokhoz való átszervezése mellett 1812-ben határmódosítást hajtottak végre, amely során az ún. „Régi Finnországot” visszacsatolták a nagyhercegséghez. Példa nélkül álló gesztus ez nem csak azért, mert az orosz–finn történelmi kapcsolatokra inkább ennek ellenkezője volt a jellemző, hanem azért is, mert a Karél földszoroson a határ közelebb került Szentpétervárhoz! A finn főhatóság alá került területeken felszabadították a jobbágyokat, és a finn közigazgatás került bevezetésre. Ez Jutikkala és Pirinen szerint³⁶ nagy valószínűséggel arra utal, hogy a cárnak megvoltak a motivációi arra, hogy *etnikailag és vallásilag homogén adminisztratív körzeteket* hozzanak létre. A feltételezés annak ellenére elfogadhatónak tűnik, hogy a nagyhercegséghez csatolt területek lakossága ortodox vallású volt, és Finnország nem volt etnikailag homogén...

Amikor még Finnország a svéd korona része volt, az elkülönült finn állam képzete nem létezett, csakúgy mint a finn nemzeté mint közösségé sem. A közösség, amely alattvalói hűségéről biztosította az orosz cárt, néhány különleges joggal bíró csoportból tevődött össze (rendek, városok, egyetem), amely inkább *érdekcsoportoknak* s nem egységes nemzeti csoportnak írható le. Az új szuverén által megerősített jogok elsődlegesen az arisztokrácia és a tulajdonos parasztság számára bírtak nagy jelentőséggel, mivel azok a földtulajdonlás jogának megerősítését biztosították. További fontos jogok és szabadságok voltak, amelyek más csoportokat is érintettek: a személy és a tulajdon sérthetetlensége, a parasztbirtokosok védelme az erőszakos katonaiállítás ellen, a középosztály kereskedelmi jogai, valamint a turkui egyetem és a papság különleges jogai.³⁷

A finnországi politikai elit fogalma az államiságról a felvilágosodás korának felelt meg; mechanikus, atomizált és korporatív jellegű volt. Az állam főleg privilégiumok és prerogatívák alkotta test volt a képzeteik szerint. Az alaptörvények az alattvalók jogait ennek szellemében korlátozták. Az állam alkotmánya, a rend biztosításának alapvető eszköze a jogokat és előjogokat foglalta egységbe. A közjog és a magánjog nem különült el tisztán egymástól, és az alaptörvények mind a kettőnek megfeleltek: tartalmazták a kormányzati formát, az általános kódexet és az egyházi törvényeket.³⁸ A lutheránus egyház szervezetének fő vonása az, hogy *államegyház*, és kormányzatának élén az állam kormányója áll. Az egyházi törvények megalkotása vagy módosítása nem a zsinat, hanem az uralkodó és az országgyűlés jogkörébe tartozik.³⁹ Az egyház támogatta a helyi önkormányzatokat, és az egyházközségeket a helyi közigazgatási központokba tette. A finnek részvétele a politikai életben, a direkt participáció a pogány idők tradícióiban gyökerezett és a helyi önkormányzatokban élt tovább. A különféle szintű és szervezetszerű önkormányzatok egy része nem csak helyi kérdésekben nyilvánított véleményt, hanem az egész királyságot érintő kérdésekben is. (A Gustav Vasa-féle abszolút monarchia egyre ritkábban élt a tartománygyűlések nyújtotta lehetőséggel.)

A finn rendek képviselői a svéd arisztokratikus alkotmányosság tradícióin nőttek fel. Az alkotmány és az alkotmányosság tiszteletének mély hagyományai voltak. Az alaptörvények folytonossága vitán felül állt, a finn közjogi gondolkodás fejlődésével viszont egyre élesebb kontúrokat kaptak olyan, az oroszországitól eltérő alkotmányértelmezések, amelyek már 1809-ben is jelen voltak.

A finn autonómia alapja (= a cár által tett eskü) jogi szempontból nagyon gyenge biztosítékot jelentett, és ezzel maguk a finnek is tisztában voltak. Az aggályukat nem oszlatta el az sem, hogy I. Sándor 1816-ban az alaptörvényre tett esküjének hatályát nem csak uralkodása idejére tekintette kötelező érvényűnek, hanem „örök időkre”, és kiterjesztette utódaira is.⁴⁰ Az őt követő cárok mindegyike megismételte a finn alkotmányra tett szent fogadalmat.

Az értelmezési különbségek azonban már abban megnyilvánultak, hogy míg az orosz fél a teljhatalmú cár nagylelkű ajándékának tekintette az aktust, amely adományozása ugyanolyan természetes, mint e kegy bármikori visszavonása, a finn közjogi gondolkodásban *mind a két felet kötő szerződés*ként volt jelen.⁴¹ 1820-ban az ország politikai-jogi kapcsolatát Oroszországgal így definiálták: „Finnországot az Orosz Birodalomhoz kapcsolták és az általános adminisztráció tárgya más országokkal való külkapcsolatokban, de a belső igazgatás szempontjából különleges politikai létezéssel bír.”⁴² Ennek megfelelően a nagyhercegség kormánya és a nagyherceg között nem lehet orosz áttétel. Fokozatosan felerősödtek azok a nézetek, miszerint a két ország kapcsolata *perszonálunió*. A szuverén hatalma „alkotmányos főhatalom”, e hatalom és a „trón fensége” elválaszthatatlan és sérthetetlen, mely tény nem zárja ki az alattvalók jogát az új törvényekhez vagy adókhoz való hozzájárulásról.

A finn arisztokráciának érdeke volt, hogy megőrizze a rendek privilégiumait (és a rendiséget), mert az orosz jogrendszer bevezetése gyengítette volna a pozícióit. Tudatos és nagyon intenzív erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy konzerválják és megvédjék a kialakult társadalmi és politikai viszonyokat: Ellátták az oroszokat, de főleg a cárt információkkal a finn jogviszonyokról. Erősítették az országon belül az amúgy is hagyományos törvénytiszteletet és a törvények ismeretét. Intézményi szempontból fontosnak tartották a finn adminisztráció és jogrendszer különállásának fenntartását. Később vetődött csak fel a birodalomhoz való viszony precíz definiálásának igénye az alkotmány írott formában történő rögzítésével.⁴³

A XIX. század elejének finn közjogi gondolkodására, annak arisztokratára és hivatalnoki képviselőire a francia forradalom eszméi nem voltak hatással, bár a cenzúra ellenére ismerték azokat. Gondolkodásukat e téren is forradalom előtti idők konzervativizmusa jellemezte. A mélyen gyökerező tradicionalizmus jellemző volt a svéd attitűdre, Finnország új helyzete pedig fokozta az igényt a hagyományos értékek iránt a status quo megőrzése érdekében. A forradalmi és ellenforradalmi eszmék nemzetközi konfrontációjában a finn arisztokrácia habozás nélkül az utóbbi mellé állt. A konzervativizmus további eredője a forradalmi eszmék iránt fogékony középosztályok gyengesége volt. A konstitucionalizmus modern eszméi a joghallgatók körében kezdtek elterjedni. Az „alkotmány” szemantikai jelentéstartalom-változáson ment keresztül. A hagyományos értelmezést két eszme befolyásolta: a konzervatív romanticizmus, az ún. „történeti iskola” és a hegelianus nézetek.⁴⁴ Kezdetben a legmagasabb adminisztratív szervezet struktúráját értették e fogalom alatt, valamint a hatalom gyakorlását a fennálló törvények szerint, míg

végül az *írott alkotmányt*, a „papírt”. Az alkotmány jelentése ekkor már a *kormányzati formára* és ahhoz kapcsolódó törvényekre utalt.

A századvég közjogi csatája (az ún. „finn kérdés”) majd a fenti problémakörökhöz kanyarodik vissza, de már egy egészen más történelmi környezetben és megváltozott társadalmi, politikai és főleg gazdasági viszonyok között.

A század folyamán a finnek nyugodtak voltak és lojálisak⁴⁵ a politikai dominanciát megtestesítő cárizmushoz. Az uralkodó osztályok felső rétegei, a nemesség konzervatív volt és elutasító a liberális nézetekkel szemben. Számukra úgy tűnt, hogy az orosz fennhatóság új lehetőségeket biztosít nekik és az ország számára. Eppen ezért a finn állam részére a lehető legnagyobb autonómiát akarták elérni.

Finnország egy békés szeglete volt a birodalomnak: társadalmilag konzervatív, politikailag nyugodt. A finnek konzervativizmusát nem érték egyelőre kihívások a forradalmi eszmék irányából, mert az ez iránt fogékonyabb középosztály kis számú volt, és befolyása csak a század második felében növekedett meg. A birodalomban az előjogokat a lojalitás és a békesség mércéje alapján adományozták. E két szempont alapján Finnország ritka nagy megbecsülésnek örvendett a cári udvarban. „Hagyjátok békén a finneket! – mondta I. Miklós – Ez hatalmas birodalmam egyetlen provinciája, amely uralkodásom ideje alatt nem okozott nekem aggodalmat vagy elégedetlenséget”⁴⁶ S valóban: a finnek „meghúzták magukat”⁴⁷ és tettek róla, hogy semmit se lehessen hallani Finnország felől – se jót, se rosszat. Egybeesett a cár és a finn politikai erők törekvése: „quieta non movere”.

Lengyelország kétszer is fellázadt (1830; 1863), de a finnek nem mozdultak. A társadalmi és politikai konzervativizmus segített megőrizni a finn-orosz viszonyban a változatlanságot, a belviszonyokban pedig megakadályozta a hagyományos társadalomszerkezet felbomlását.

Finnország irányából Szentpétervár nagyobb biztonságban volt, mint valaha, a finnek lojalitását pedig könnyű volt megjutalmazni: továbbra is megtarthatták a birodalom szempontjából ártalmatlan privilégiumaikat, ezzel is ébren tartva az elégedettség érzését bennük.

A finn-orosz viszonyt módosító és a nagyhercegség belső mozdulatlanságát megtörő reformok II. Sándor uralkodása (1855–1881) alatt kerültek bevezetésre, miután 1863-ban összehívták az országgyűlést. Az 1809-től eddig eltelt időszakban a szenátus és az államigazgatás pocíziói nagymértékben megerősödtek, főleg a cárok közönyének „köszönhetően”, amit a finnországi „belügyek” iránt tanúsítottak. Ez növelte a fenti szervek mozgásterét és a létfontosságú, rutinszerű igazgatási feladatokat különösebb felső kontroll nélkül, autonóm módon láthatták el. A bürokrácia erősödésével a nemesség tradicionális helyzete meggyengült: a modernizálódó államigazgatás bürokratikus gépezetében a szakmai hozzáértés kezdett többet nyomni a latban, mint a nemesi származás.

II. Sándor jól ismerte a finn viszonyokat. 1856-ban a szenátusban tartott beszéde a reformkurzus előjele volt: fontosnak tartotta az ipar és a közlekedés fejlesztését, a kereskedelem támogatását és elemi iskolák alapítását.⁴⁸ Uralkodása *nagyfokú liberalizálódást* jelentett Finnország számára: a politikai,

gazdasági és kulturális reformok fordulatot eredményeztek, kimozdították az országot statikus állapotából. Az esemény fontosságát aláhúzandó, a cár személyesen nyitotta meg az 54 év óta először összegyűlt diétát. Beszédében kinyilvánította azon szándékát, hogy a rendek meghallgatásával fog kormányozni és rendszeresen összehívja az országgyűlést.⁴⁹ A finn nyelv egyenjogúvá vált a svédvel, újrászervezték az önkormányzatokat. Pénzügyi reformot vezettek be, melynek eredményeként megjelent az önálló finn fizetőeszköz, a „markka”. A reformok átalakították a finn postarendszert és a hadsereget is.

Egy új alaptörvény, az 1869-es országgyűlési rend, a képviseleti eszmének és a gyűlések periodicitásának kifejlődését vonta maga után.⁵⁰ Az ún. „Diéta Ediktum” szerint ötvenként hívják össze az országgyűlést. (Ez 1882-ben három évre rövidült. E törvény eredményeként 1886-ban bővült a képviselők törvénykezdeményezési joga.) A finn felfogás szerint ettől kezdve volt *saját alkotmányuk*, amelyben ki voltak jelölve az uralkodó és a parlament hatalmának a határai. Tulajdonképpen nem történt azonban más, mint hogy II. Sándor, *politikai koncessziót* adományozva megerősítette az 1772-es törvényeket, de továbbra is egy *évszázados* jogviszonyt konzervált. Az európai jogfejlődést alapul véve visszalépést jelentett ez az aktus, de a finnek szempontjából megnyugtató, a birodalmi viszonyok között viszont meglehetősen jelenség volt az „alkotmányozó” cár. Az uralkodó szemszögéből mindez azt jelentette, hogy az alkotmány védelmet nyújtott a demokrácia „forradalmi” eszméjének terjedésével szemben, ugyanis ez messze archaikusabb alkotmány volt, mint az 1831-es belga vagy akár az 1809-es svéd alaptörvények. A cár Finnország „alkotmányos, monarchikus” uralkodójának tekintette magát, „a törvényeknek megfelelő monarchikus igazgatást” értve ez alatt.⁵¹ A nagyhercegség az ő szempontjából egy „tisztá monarchia” volt, a rendeket képviselő konzultatív testülettel. A finn rendeknek ezután sem volt a modern értelemben vett autoritása, csak régről származó joga a privilégiumok védelmére: nevezetesen a törvényekhez és az adókhoz való *hozzájárulás* joga.

II. fejezet

A finn nemzeti ébredés

A Finn Nagyhercegségnek az Orosz Birodalom politikai fennhatósága alá kerülésével Svédország etnikailag homogénebbé vált. Ezután kezdenek „svéd nép”-ről beszélni, svéd „állam” vagy „kiáltság” helyett: 1809-ben Svédország nemzetállammá vált.¹

A XVIII-XIX. század fordulóján a nemzeti önmeghatározás eszméjének kevés követője akadt még Finnországban. A XVIII. század vége felé jelentkezett a finn kulturális identitás megalapozásának igénye. Az Oroszországgal fennálló unió, a svédektől való állami elkülönülés csak erősítette ezt az igényt. A *latin* iskolázottság és a *svéd* adminisztráció nyugati kultúrát és skandináv típusú társadalmat konszolidált Finnországban. 1809 *identitásválságot* is jelentett a finnek számára, a nemzettudat fejlődésére gyakorolt felszabadító hatásával együtt. A finn társadalomszerkezet jellegzetességéből adódóan az országon belüli politikai és kulturális dominanciát a svéd nyelvű

felsőbb réteg gyakorolta. Bár a nyelvi, szociális és műveltségi határok egybeestek Finnországban, a helyi elit nem azonosult a birodalom vezető elitjével: felvilágosult elemei gyorsan felismerték az ország új lehetőségeit, és egyre nagyobb meggyőződéssel hangsúlyozták Finnország *államjellegét*. A finn parasztság nem volt feudális alávetettségben a svéd uralkodó osztályok alatt, amelyek hatalma – amint arra már az I. fejezetben utaltunk – az államapparátusban betöltött szerepén s nem a feudális földtulajdonon nyugodott.

Az uralkodó felsőbb osztály egy vékony „filmréteget” alkotott csupán: az 1805-ös utolsó svéd census alapján 21 000 fő családotól, amikor a lakosság körülbelül 900 000 volt. Ez a szám 1860-ra sem változik, ami azt eredményezi, hogy az összlakosságon belüli számarányuk 2,3%-ról 1,3%-ra csökkent.² A finnországi svéd etnikum összességében is ugyanez a tendencia mutatkozik: míg számuk nő, százalékarányuk csökken:

1815	160 000	(14,6%)
1880	294 000	(14,3%)
1900	350 000	(12,9%) ³

A lakosság döntő hányada (98%) a szabad paraszti rendbe tartozott, melynek 85%-a finn anyanyelvű volt. Politikai kultúráját és a döntéshozatalban való részvétel formáit (delegáció, direkt participáció) tekintve messze fölötté állt a birodalom korabeli viszonyainak. Adottak voltak számára az önkormányzatok, a rendi országgyűlésen való részvétel intézménye és az a tény, hogy a lakosság nagy része tudott olvasni. Ezáltal és nem utolsósorban a papság révén rendelkeztek bizonyos információkkal a politikai folyamatokról, a hatályos törvényekről. Természetesen nem rendelkeztek az elitével azonos mértékű politikai jogokkal, de be voltak vonva a döntéshozatal mechanizmusába, legszélesebb jogosítványokkal a helyi, önkormányzati szinten, és a részvétel felfelé vertikálisan szűkült. Politikai ismereteik és tapasztalataik eleve kiemelték őket a periféria depolitizált paraszti tömegei közül, és megfelelő partnerül szolgáltak ahhoz, hogy az állam- és nemzetépítés folyamatában dialógus alakuljon ki. A társadalom e legszélesebb rétegére is a mély konzervatizmus volt a jellemző, amelynek tradicionális elemei közé tartozott az uralkodó iránti lojalitás. A finn lutheránus egyház által is formált politikai gondolkodásból eredően: „az autoritás az Isten, és a bizonyosság adva vagy, hogy aki jót cselekszik, annak nem kell félnie tőle”.⁴ A vallásos parasztság úgy értékelte, hogy az autoritás cseréje fölöttük Isten akarata volt. Így Finnország politikai státuszának megváltozása semmilyen traumát nem okozott, nem szült skrupulusokat a parasztság körében. A cár iránti lojalitást hosszú távon erősítette az is, hogy a hagyományos viszonyok érintetlenül maradtak, nem törte fel azokat az erőszakos betagozódás kényszere.

A finn politikai elit képzésében központi szerepet játszott az ország egyetlen felsőoktatási intézménye, az 1640-ben alapított turkui egyetem. 1809 után ez a szerep még hangsúlyosabbá vált. Popini Albert az egyetem jelentőségét azzal világítja meg, hogy Finnországban nem volt semmilyen más kulturális vezető tényező: udvari élet, születési- vagy pénzarisztokrácia, mint másutt. Az állami hivatalnoksereg, a papság és a közoktatás emberei képezték

a társadalom vezető osztályát.⁵ Tagjai mind Turkuban végeztek és az egyetem szellemiségét képviselték annak elvégzése után. I. Sándor meghagyta a széles egyetemi önkormányzatot és annak minden lényeges vonását. II. Sándor 1869-ben – az ekkorra már Helsinkibe áttelepült – egyetemnek azt a jogot adományozta, hogy két képviselőt küldhetett az országgyűlésbe, a papok rendjébe.

Az ébredő finn nemzettudat is a turkui iskolában gyökerezett, indítása több forrásból táplálkozott: a svéd közvetítésű német romantikából és a finn államalapítás újkénti eszméjéből.⁶ A felvilágosodás mellett az antikvitás is éreztette hatását, főleg a költészetben, ahol gyakran visszatérő motívum volt az ókori görögök és rómaiak hősi patriotizmusa.⁷

A finn nemzeti mozgalom elindítója Johan Vilhelm Snellman (1806–1881) filozófus, aki, mint kora szellemi elitjének csaknem minden tagja, maga is *svéd anyanyelvű* volt. Snellman célja a *nemzeti egység megteremtése* volt, *finn kulturális alapokon*.⁸ Egy nyelvében és kultúrájában egységes és lojális Finnország jobban tud állni az ország függő helyzetéből eredő fenyegetéseknek. Az 1840-es években kezdte meg propagandakampányát az egységes finn nemzet létrehozása érdekében. Az egységes finn nemzeti kultúra hordozója csakis a közös finn nyelv lehet – vélte Snellman. Megkísérelte szintetizálni a nemzeti és a társadalmi gondolkodást. Felhívta a svéd nyelvű értelmiséget, hogy önként váltson nyelvet, álljon a nemzeti törekvések élére és fejezze be az egynyelvű állam létrehozásának művét. Snellman hegeliánus felfogása szerint a nemzeti lét alapja a nemzeti szellem, melynek fejlesztésében a nemzeti irodalomnak van nagy szerepe. Finn nyelvű nemzeti irodalom pedig nem létezett: finnül bibliát, imákat és egyéb más vallásos műveket adtak ki, szinte minden svédül vagy latinul íródott. Ezért újságokat adott ki finnül, olvasókörül a *paraszságot* célozva meg. („A Gazda Barátja” – 1844)⁹

Snellman nem új elitet akart létrehozni, hanem a réginek akarta a nyelvet kicserélni. Nemzeti programjának (az ún. „Snellman doktrínának”) a megvalósítása egyik oldalon feltételezte a tömegek oktatását, a másik oldalon pedig a művelt társadalmi osztályok nacionalizálását. A „finn nemzet” alatt Finnország összes lakosát értette.¹⁰

A finn nemzeti mozgalmat az értelmiség vezette, de széles támogatásra talált a parasztság köreiben. Csakúgy mint Dániában és Norvégiában, a populizmus *alulról jövő támogatása*, a visszacsatolás elementáris erejű volt.¹¹ A finn nemzeti szimbólumok megismertetése, a jogi ismeretek terjesztése a nép körében a „népközéjárók” szemében elsődlegesen a nemzet építését jelentette, és csak másodlagosan bírtak azok direkt politikai jelentéssel. A föld népével való rendszeres és egyre intenzívebbé váló érintkezés már önmagában kifejezte a régi osztálykülönbségekkel való egyet nem értést. Ha gesztus jelleggel is, de megtörténtek az első lépések affelé, hogy a nemzetépítés érdekében megkezdődjön a feudális távolságtartás *önkéntes* feladása. Ez nem volt más, mint a civil gondolkodásmód előfutára egy még nem polgárosult, paraszti társadalomban.¹²

1809 után, a finnugor nyelvrokonság felismerésével a fiatal értelmiség egy részének figyelem a népköltészet és a népnyelv felé fordult. A finnek felámatott nemzeti szellemének és mozgalmának ébrentartására mérhetetlen be-

folyással volt a Kalevala megjelenése (1835). Egy nemzet számára, melynek története homályos volt és megíratlan – mutat rá Popini¹³ –, ez az eposz egy költészettől beragyogott önálló múltat teremtett és egyben bizalmat keltett a jövő iránt is. Az irodalom, amelyet a Kalevala kiadása pezsdített fel, ekkor még svéd nyelven szólt meg.

A finn nacionalizmus egyszerre irányult a svéd kulturális dominancia ellen és a politikai függőségből eredő fenyegetettség kivédésére. A mozgalommá szerveződött *fennománia* természetes reakciójaként jött létre a nyelv-kérdés választóvonalára mentén a *svedománok* ellentábora, s a konfliktus – bár soha nem ért el nagy dimenziókat – a XX. század elejéig jelen volt a finn belpolitikában.

A fennománok társadalomfelfogása konzervatív volt és paternalista. Számukra az állam szerepe központi jelentőségű volt. Nagyon kritikusan viszonyultak a XIX. század második felében az új, *urbánus* és *ipari* társadalmi csoportokhoz, amelyek által fenyegetve látták a tradicionális társadalmi felépítményt. A századvégi fennomán mozgalom egy vallásos és agrárius ideológiai alternatívát képviselt, amely alapján létrejött nemzeti egység és a lojalitás taktikája megfelelő védelmet nyújt a formálódó finn állam számára.

A kibontakozó nyelvharcban a felsőbb osztályok nem értették Snellman nacionalizmusát és a *svedománok* oldalára álltak. A finn nyelv számukra az „ördög nyelve”¹⁴ volt, és tény, hogy akkori állapotában nagyon fejletlen és nyers volt ahhoz, hogy bonyolult (pl. diplomáciai) kifejezéseket visszaadjon. A svéd liberálisok ezzel szemben erős készletet éreztek a többségi nyelv és kultúra befogadására. Nem elleneztek a fennomán mozgalom kulturális aspirációit, de elvetették az egynyelvű finn nemzeti kultúra létrehozását. Számukra a fennálló politikai intézmények megőrzése és a svéd kulturális örökség kontinuitása fontosabb volt, mint a nyelv. Következésképpen a fennománoknál jobban hangsúlyozták Finnország mint *elkülönült politikai egység* jellegét.¹⁵ A. I. Arwidsson szállóigévé vált mondatában („Svédek nem vagyunk, oroszokká nem akarunk válni, legyünk tehát finnek!”) a „finn” nem nyelvi közösséget, nem egy etnikai többség vagy kisebbség tagját jelöli, hanem az *anyanyelvtől független, finn identitású polgárt*.¹⁶

A „skandináv eszme” az 1850-es években jött létre mint intellektuális argumentum a Snellman-doktrína ellenében. A fiatal, svéd nyelvű értelmiség körében volt népszerű, akik a Svédországgal való újraegyesítést szorgalmazták. A finnek és a svédek szerintük nem csak a nyelv választja el, hanem elsősorban a *faji hovatartozás*.¹⁷ A nyelv és a faj együvé tartozott a skandináv eszmét vallóknál, és ezzel összekapcsolódott a germán rassz felsőbbrendűségének gondolata. Nézeteik szerint a finnek műveletlenek, a kultúra hordozói a svédek: minden, ami Finnországban van, nekik köszönhető. A finnek a svéd kultúra nélkül a szibériai rokonaik színvonalán lennének. „A finn és a svéd nyelv harca nem más, mint egy alsóbbrendű és egy felsőbbrendű faj harca”,¹⁸ – hangzott az explicit summázat.

A „pánskandináv” eszmék mellett a svéd nyelvű bürokrácia adta a fennománia opozícióját, akikre a fajelmélet eszméi ugyan hatottak, de sokkal gyakorlatiasabb megfontolásból érezték pozícióikat fenyegetettnek. Azon túl, hogy a Snellman-doktrínát idealista álmodozásnak tartották, meg kellett vol-

na tanulniuk finnül, ami döntő többségük számára egy *idegen* nyelv volt. Félték, hogy a fennomán mozgalom felébreszti a cári udvar gyanakvását, és az is visszatetszést szült, hogy a mozgalom eszmeisége azokat a határokat bolygatta, amely a tanult osztályokat, az exkluzív módon privilegizált svéd nyelvű réteget elválasztotta a társadalom többi rétegétől.

Szentpétervárott viszont nem csak toleránsak voltak az ébredő finn nacionalizmussal szemben, hanem még ösztönözték is azt.¹⁹ A cárizmus a svéd hatás ellensúlyozását látta a finn nemzeti mozgalomban, és – ha visszafogottan is – ezért támogatta. A Svédországtól való elidegenítés igen hasznos eszközt látott benne.

Az 1863-as ediktummal²⁰ a finn nyelv – elvileg – egyenrangúvá vált a svédvel, és húsz évet kaptak a hivatalnokok az elsajátítására. 1858-tól már a finn többségű önkormányzatok hivatalos nyelve a finn volt.

A finn állam évtizedekkel az etnikai különbségek politizálódása, azaz a nacionalizmus megjelenése előtt jött létre. A tény, hogy Finnország autonóm politikai egység volt a birodalom keretein belül, más nemzeti mozgalmakkal ellentétben nem tette elsődlegesen szükségessé az *elkülönült státuszért* való harcot. Különbözött az európai periféria azon országaitól is, amelyek a nacionalizmus segítségével azért küzdöttek, hogy megszabaduljanak az egyenlőtlen fejlődés dilemmájától.

Nyugaton a nacionalizmus szorosan az uralkodó osztályokhoz kötődött, míg a periférián főleg a középosztályhoz, amelynek tagjai *tömegtámogatást* kerestek az idegen politikai és gazdasági dominancia ellen. Finnországban a nemzeti mobilizáció igénye nem csak a felsőbb- és középosztályoknál volt fellelhető, hanem a parasztságnál is. Ennek köszönhetően a nemzeti konszolidáció nyugodt folyamat volt, nem egy külső (orosz) vagy belső (svéd) ellenségképpel szemben szerveződött meg, inkább befogadó jellegű volt (befeled), és kirekesztő vonásainak felerősödését a nagyorosz nacionalizmus generálta a század utolsó évtizedeiben. A finn nacionalizmus, a modern, területileg centralizált állam „*polgárvallása*” volt (Hobsbawn).²¹ A paraszti tömegeket könnyebben és hatékonyabban lehetett mozgósítani a periféria parasztságához képest. A nemzeti mozgalomba való betagozódásukat megkönnyítették az alulról szerveződő önkormányzatok és az is, hogy a lakosság többsége tudott olvasni. (A lutheránus egyház ezt a házasságkötés egyik előfeltételének tekintette.) A századvég magyar krónikása jegyezte fel finnországi útján: „Az olvasás mestersége már 200 év óta annyira általános Finnországban, hogy alig találni 8-10 évesnél idősebb parasztot, aki ne tudna olvasni.”²² Ennek fontosságát a finn nacionalizmus azon jellegzetes vonása adja meg, hogy erős kulturális indíttatású volt. A nemzeti öntudatra ébredéssel késztetést érezték arra, hogy meghatározzák a finnek helyét és szerepét a világtörténelemben. A kis népek legfőbb feladatának azt tekintették, hogy kivegyék részüket az emberi kultúra fejlesztésében.²³ A honi feladatot az állami oktatás kiépítésében jelölték meg, amely a nemzeti önvédelem fegyverévé válna.

Az oktatási rendszer reformjáig három fontos oktatási csatorna funkcionált Finnországban: az egyház, az egyetem és a finn kadétiskola.²⁴ Az egyetem sajátos helyzetére már történt utalás a fentiekben. A szakemberképzé-

sen túl, a kulturális és a politikai életben betöltött funkciója révén több szállal kötődött a finn államépítéshez. A lutheránus egyház vezetői és az egyetem szorosan kapcsolódtak egymáshoz: ők alkották az egyházi elitet. Az államegyház felelős volt a vidéki önkormányzatokért és a közoktatásért. Ezt az összefonódást szünteti meg az önkormányzati reform 1865-ben, amikor megtörténik az önkormányzatok és az oktatási rendszer leválasztása az egyházközségi adminisztrációról.²⁵ Az állami oktatási rendszer kiépítésével a finn nemzeti mozgalom intézményes kereteket kapott és közvetlen állami ellenőrzés alá került.

A nemzeti ébredés és az államiság Finnországban egymást erősítő kölcsönhatásban fejlődtek. A finn autonóm állam konszolidálása a fennomán mozgalom kitüntetett feladatai közé tartozott. Az 1860-as évek oroszországi reformkurzusa a finn törvényhozásnak is nagyobb mozgásteret biztosított. Az állam központi szerepét tovább erősítő törvények a közoktatás reformját is elősegítették, és intézményesülésével az állami politika rangjára emelkedett a nemzeti gondolat. A finn–orosz kapcsolatok szempontjából a finn nacionalizmus az *autonóm állam*, majd 1917 után a *független állam* védelmét jelentette. A soknemzetiségű birodalom elnyomott etnikumainak többségétől megkülönböztette a finn nacionalizmust annak viszonylag korai jelentkezése, nagyobb társadalmi konfliktusoktól mentes szerveződése és lefolyása, az autonóm állammal való sajátos viszonya. Ugyancsak jellemző, hogy a finn nemzeti ébredés magán hordozta annak a jegyeit, hogy eszmerendszere *két centrum között* fejlődött ki. Stockholm az európai tradíciókat képviselte, míg Szentpétervár a politikai dominanciát megtestesítő centrum volt. Sajátos történelmi fejlődése miatt Finnország egy köztes helyzetet foglalt el a két centrum között, lévén *mindkettőnek a perifériája*.

A *köztes periféria* jelleget tükrözi a finn nacionalizmus vizsgálatának egy másik aspektusa, amikor az *államnacionalizmus* mellett párhuzamosan futó *nyelvi nacionalizmus* problémakörét bontjuk ki. A fennománok maximális programja a finn nyelv szupremáciáját tűzte ki célul, a mérsékeltőbb megközelítés a két nyelv egyenlőségére törekedett. E két cél egyike sem lett volna megvalósítható az állam tudatos szerepvállalása nélkül a kultúra és az oktatás terén. A svéd nyelvű elit köreiből kiinduló fennomán mozgalom törekvései visszhangra találtak a társadalomban, mely jellegzetesen skandináv szerkezetű volt, és döntő többségét a szabad parasztság alkotta. A XIX. század második felében polgárosodásnak induló paraszti társadalomban számszerű többségben volt a finn etnikum. Ezért a finn nyelv szupremáciájának mennyiségi feltételei már 1809 óta adottak voltak, a modern kor modern viszonyaira alkalmazható finn irodalmi nyelv megteremtése jelentette a nagyobb feladatot. A század végére a finn nyelv meghatározó pozíciókba jutott a társadalom központi, intézményi szféráiban.²⁶ Ervényesült vertikális, felfelé irányuló mobilitás a polgárosodó parasztságból a felső rétegekbe, bár a svéd származású, történelmi elit a függetlenné válás után (1917) is megőrizte politikaformáló befolyását. A rendi parlament felszámolása 1906-ban radikális módon szüntette meg a rendi képviselettel együtt a svéd nyelv túltreprezentáltságát is: A diéta nemesi és polgári rendje csaknem teljesen svéd nyelvű volt, a papi rend is többnyire svédül beszélt otthonában.²⁷ A nyelv, mint a

köznépet és a történelmi elitet elválasztó egyik lényeges elem, megszűnt a társadalmi mobilitás legfőbb gátló tényezője lenni.

Az a különleges helyzet állt elő az ún. „nyelvharcok korának” finn és svéd nyelvi nacionalizmusainak egymásnak feszüléséből, hogy a fennománok programjának mindkét alternatív eleme megvalósult. A svéd nyelv elvesztette ugyan kivételes helyzetét a társadalomban, de a finn nyelv szupremáciája csak a numerikus többség beszélt nyelveként fogható fel. A két nyelv-egyenjogú alkotóelemévé vált a finn identitásnak, az egységes nemzettudatnak. A nyelvharcok ellenére egy aránylag egységes polgári-nemzeti kultúra nőtt fel, amely lefedte mindkét népcsoportot.²⁸ A két irodalom kölcsönös hatással volt egymásra: a finn irodalom felvirágzásának feltétele volt a svéd kulturális örökség, a svéd irodalomra pedig inspirálólág hatott a finn népköltészet közkinccsé válása.

Harmonikusan illeszkedik be a képbe az, hogy a svéd nyelv, a finnek számára is magától érthetődően, megőrizte összekötő szerepét az „anyaország” és volt keleti tartománya között. Nem is oly paradox módon ezáltal integrálódott a svedomán elitistáknak a Svédországgal való újraegyesítő programjának egy eleme. Az egy szűk réteg érdekeiből kiinduló svedománok, miután nyilvánvalóvá vált számukra, hogy a Snellman-doktrína nem fenyeget erőszakos asszimilációval, és feladták a szélsőséges – pánskandináv – nézeteiket, továbbra is úgy tekintettek Svédországra, mint „kulturális hídra” Európa és Finnország között. Finnország köztes periféria jellegéből következően ez a svéd kapocs az európai nyugattal valóban létezett és történelemformáló determinánssá vált.

A finn nacionalizmus nem a birodalom nyelvi russzifikációjának ellenreakciója, mivel a XIX.század vége felé felerősödő oroszosító törekvések megjelenését korban jóval megelőzte. A társadalmi és politikai viszonyok *egészére* kiterjedő russzifikációs programnak több összetevője volt, és ezek közül csak az egyik – igaz, legszembetűnőbb – alkotóelem volt a nyelvi oroszosítás. A századelő „...oroszokká nem akarunk válni...” szlogenje más jelentéstartalommal bírt. A finnországi nemzeti mozgalom az Oroszországhoz való viszony alapján mint „*államnemzetet*”²⁹ definiálta a finneket, akik politikai, nemzeti öntudattal tekintenek az autonóm finn államra. A hangsúly tehát a különleges politikai státuszra esik, amelynek kereteit a finn nemzet és államiság adják, de amely – és ennek hosszú ideig nincs alternatívája – az Orosz Birodalom integer része. Az ország szuverenitásának hiánya, az orosz centrum politikai dominanciája a nemzet- és államépítő finn nacionalizmusra is – korszakonként változó előjelű – hatást gyakorolt. Ez nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy Finnország a békés belső felemelkedés biztosításának politikájához fordult. A társadalom kohéziós erejének fokozása tűnt a nemzeti pozíció biztosítása egyetlen járható útjának az Orosz Birodalmon belüli körülmények közepette.

A finn nemzetté válás vizsgálatakor a megközelítést nem lehet etnikai vagy nyelvi aspektusokra leszűkíteni. M.Klinge elengedhetetlenül szükségesnek tartja azt a speciális politikai lépést, amely eldöntötte, hogy az egyes törzsek vagy területi egységek *elkülönüljenek*, míg mások *fuzionálnak*. „A finn nemzet – írja Klinge – azon határok között született, amelyeket az euró-

pai nagyhatalmak politikája eredményeként rajzoltak meg. Finnország az a darab föld, amelyet Bernadotte végül is Oroszországhoz tartozónak, és amelyet Lenin a maga részéről mint független államot ismert el 1917–18-ban.”³⁰

Finnország politikai státusza megváltozott 1809-ben. Bár a kulturális és gazdasági kötelékek megmaradtak Svédország felé, az adminisztratív kötelékek megszakadtak, és az új hatalmi centrum iniciatívájára az új intézmények kiépülése tetőzte be az elkülönülést. „Az ismeret, hogy melyik kultúrához és melyik néphez kell tartozni, fölülről terjed, azoktól, akik a hatalmi központban vannak és a kulturális intézményeket ellenőrzik.”³¹

Finnország az európai nagyhatalmak politikájának eredményeként lett Svédországról leválasztva, amelyhez gazdasági, közigazgatási, kulturális és nyelvi szálak kötötték: a svéd állam organikus része volt. Az, hogy a lakosság döntő többsége a finn nyelvű etnikumhoz tartozott, teljességében irreleváns volt mind a svéd államszervezési elvek, mind pedig az érdekszférákat elhatároló nagyhatalmak szempontjából. A középkori Svédország állami felépítésében az etnikai hovatarozás nem volt rendező elv. Az államigazgatás helyi (finnországi) kulcspozícióit a svéd nyelven beszélő svéd (vagy asszimilálódott finn) uralkodó osztály tartotta az ellenőrzése alatt. Ezt a réteget kiváltságain, társadalmi helyzetén túl a nyelve is elválasztotta a társadalom többi részétől. A társadalom kettéosztottságát oldották a politikában való részvétel intézményesített lehetőségei: a negyedik rendbe delegált parasztképviselők és a direkt participáció önkormányzati formája. Bár a feudális eredetű társadalmi és gazdasági határokkal *részben* egybeestek a nyelvi határok is, de a nyugati partvidék (Österbotten) svéd nyelvű parasztsága számára a társadalmi felemelkedés útja ugyanúgy zárva volt. A nyelv egyben a kultúra szerinti tagozódás választóvonalára is volt, és ez valóban külön csoportba tagolta a finn parasztságot, amely bár olvasni tudott, de az írott kultúrát számára az egyházi művek jelentették, és nem volt egy kulturálisan is privilegizált „saját” uralkodó osztálya, amely révén közvetlenül kapcsolódhatott volna az európai kultúrkörhöz.

A svédnyelvű értelmiség köréből kiinduló nemzeti program révén létrejött finn magaskultúra a népköltészetben gyökerezik, és szorosan összefonódik a Svédországhoz tradicionálisan kötődő finn–svéd kultúrával. A hagyományos kulturális kapcsolatok nem szakadtak meg, de most már a két nyelven megszólaló, finn identitású kultúra és az európai kultúra közötti kapcsolattartást is szolgálták egyben a stockholmi centrum közvetítésével. A saját, frissen felfedezett értékeit megőrző, a Nyugat felé nyitott finn kulturális ébredés számára az oroszországi értékek nem voltak orientálóak, ezen a téren Szentpétervár nem vette át Stockholm domináns szerepét. Az orosz kultúrával való érintkezést gátolta a nagyhercegség intézményes elkülönültsége, az orosz nyelv ismeretének szinte teljes hiánya és a XIX. század második felében felerősödő pánszláv nacionalizmus.

A finn államot (és intézményeit) egy speciális politikai döntéshozatali folyamat végén Oroszország hozta létre, elkülönítve az ország területén élő etnikumokat mind a volt anyaországtól, mind pedig a birodalom többi részétől. A két centrum között kibontakozó nemzeti ébredés bátorításával, támogatásával az eredeti politikai szándékokkal ellentétes kulturális viszonyok

konszolidálódtak Finnországban. A hagyományos kapcsolatok Svédországgal nem hogy nem szakadtak meg, hanem még intenzívebbé váltak. A finn kultúrát ért oroszországi kihívások főleg *politikai természetűek* voltak.

III. fejezet

A gazdasági szféra modernizációjának sajátosságai

A romantikus nemzeti történetírás hosszú ideig hajlamos volt a legközvetlenebb oksági összefüggést feltételezni a *nemzeti önállóság* és *fejlettség*, *függőség* és *elmaradottság* között. Annak ellenére, hogy e tétel Finnország mellett más országok sikeres vagy félig sikeres felzárkózási kísérletével is cáfolható, kétségtelen tény, hogy a nemzeti történelmi előzmények alapvetően meghatározóak, jelentőségük nagyobb, mint bármely más tényező. Azonban a kontinens egyetlen országának gazdaság- vagy politikatörténete sem magyarázható önmagában. A XIX. század nagy átalakulásának legszembevetőbb vonása az európai értelemben vett egyetemessége, a különböző országok és régiók egymásra hatása volt.¹

A kis országok a történelem folyamán nagy és erős országoktól függetek politikailag és gazdaságilag. Ez azt is jelenti egyben, hogy a kis országok politikatörténetét végső soron meghatározó tényezők kívül estek saját kompetenciájukon. Az országok többsége azon kis országok közé tartozik, melyek történetét a határaikon kívül eső hatalmi centrumok is formálták. Míg a nagyhatalmak politikai és gazdasági hatása visszatükröződik a periféria országainak belső fejlődésében, addig a centrum országait is formálta a tőkés világ-gazdaság, és általában: a modern kor államok közötti kapcsolatainak nemzetközi viszonyrendszere.

A „hosszú” XIX. század elején az európai periféria még messze volt attól, hogy a tőkés átalakulás útját járja. Az Orosz Birodalom és Skandinávia viszonylag elmaradtak voltak a centrum országaihoz képest, de a periféria különböző régiói közötti differenciálódás már tetten érhető a század második felében.

A *külföldi tőkebefektetés* volt a jellemző momentuma minden perifériabeli országnak az ipari forradalom alatt. A főbb – többségükben infrastrukturális – befektetéseket csak így tudták finanszírozni. Berend és Ránki a külföldi tőkebefektetéseket abból a szempontból is vizsgálják², hogy *elősegítették-e az átmenetet a kapitalizmusba*, vagy inkább *függő, kiegészítő gazdasággá* degradálták a régió vagy az adott ország gazdaságát. Fontosak a hazai körülmények a befektetés idején: a *jogi- és intézményi keretek* a piacot támogatják vagy tradicionálisak, és ezáltal a tőkés gazdasági aktivitásnak nem kedveznek. Nem kevésbé fontos az *agrárstruktúra*: meddig hatottak a feudális/ félf feudális elemek a *racionalizálás ellenében*, vagy milyen mértékben nyitotta meg a *reform* az utat előtte. Meghatározó jelentőségű volt az oktatás és a *kultúra* általános színvonala is.

A képesség egy fejlett gazdasági struktúra felépítésére, a válaszadásra, amelyet a Nyugat stimuláló hatása kényszerített ki, sok tényező komplex együtt hatásának eredménye. A perifériát ért kihívás maga is összetett gazdasági, társadalmi és politikai jelenség volt. Egyszerre tette kérdésessé az el-

maradottabb országok politikai rendszereinek, katonai erejének, valamint gazdasági, társadalmi berendezkedésének fennmaradását. Egyben *minden oldalú fenyegettetést* is jelentett, amelyre másként-másként reagáltak a periféria régiói, ill. országai. A XVIII-XIX. század fordulója körül kibontakozó nacionalista ideológia és az ezt felerősítő romantika eszméáramlata, valamint a prózai gazdasági érdekek és hatalmi célok összeolvadtak a kihívásra adott válaszokban. A *tőkés társadalmi átalakulás, az állami szuverenitás és a nemzeti függetlenség* a periféria számos országában egyidejű és összekapcsolódó követelményként jelentkezett.

A gyorsan fejlődő centrum országok ugrásszerűen növekvő élelmiszer- és nyersanyagimport igényei által teremtett hatalmas „szívóhatás”³ gyakorolta a legintenzívebb gazdasági befolyást, melynek legközvetlenebb eszköze a *nemzetközi kereskedelem*. Az európai periféria típusok – némileg leegyszerűsítve – a fő exporttermékek alapján is leírhatók.⁴ A *fa* (Svédország, Finnország), a *gabona* (Oroszország) és a *bor* (Portugália) kiviteléből származó bevételek, illetve azok elosztása és a csereárányok határozták meg, hogy a külkereskedelem egy fejlettebb gazdaságnak való alárendelődést vagy a fejlettebb gazdasági struktúra adaptálását segítette. Az utóbbi esetben a bevétel ösztönözte mind a hazai piac bővítését, mind az átalakulás befejezését.

A kereskedelem nyereséges vagy veszteséges volta nem egyszerűen az ország központi vagy periférikus helyzetéből eredt, hanem az adott ország termelésének, exportjának és a rugalmasságának a következménye volt, hogy képes volt-e alkalmazkodni a piaci körülményekhez. A cserearányokkal nem írható le a világpiachoz való kapcsolódás az ebből származó bevételek elosztásának vizsgálata nélkül. Számos országban ugyanis nem kevés feudális vonás konzerválódott, és ez az exportjövödelmek tekintélyes részét koncentrált egy aránytalanul kicsi, nem is maradéktalanul tőkés értékrendet követő réteg kezében. Fontos volt tehát az is, hogy a régi rendszer uralkodó osztályai mennyire voltak érdekelve a gazdasági kihívásra adandó válaszban.

A kései gazdasági nekilendülésnél a külkereskedelem szerepe a *komparatív előnyök* kihasználásában és a *nemzetközi specializációban* is meghatározó. Az európai periféria országainak fejlődését – a külkereskedelemből kiindulva – *kereslet orientációjú növekedésnek tekinthetjük*.⁵ A nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódást, a komparatív előnyök kihasználását determinálta a nemzetgazdaságok ágazati szerkezete, amely a periféria esetében az indulás – elmaradás mennyiségileg is megragadható mutatója.

A kontinentális centrumországokban az ipari forradalom kibontakozása már a vasútkorszak idejére esett, és a gazdasági átalakulás szerves részeként épült ki a fejlett vasútrendszer. A periféria országaiban (ahol a gazdaság egyik legfejlettebb ágává emelkedett a közlekedés) az új közlekedési rendszer *megelőzte* a gazdaság más területeinek átalakulását, ösztönzőleg hatva azokra. Az *állam gazdasági tevékenysége*⁶ nélkülözhetetlen volt olyan területeken, ahol az ilyen irányú befektetéseket a tőke szabad áramlása – alacsony profit vagy tőkehiány miatt – nem biztosította: így például a vasútépítés, a közművek és az oktatás terén. Az állam teremtette meg a fejlődés intézményes kereteit a tradicionális intézményrendszer felszámolásával, a kapitalizmus jogi-intézményi kereteinek kiépítésével. Az állami beavatkozás nem egyszer éppen a pótló-

lagos tőkeforrások mozgósításában játszotta a legfőbb szerepet. Az elmara-
dott országok tőkeimport igénye időben egybeesett a nyugati tőkeexport tö-
rekvésekkel.

Az orosz és a finn gazdaság fejlődése külön ívű pályákat futott be. Oroszország mozgáslehetőségét megszabta a *nagyhatalmi helyzet* megőrzé-
sének törekvése az ipari forradalom által kiváltott új körülmények között. A
nagyhatalmi helyzetből eredő gazdasági, politikai és katonai eszközök kima-
gasló szerepet játszottak az orosz állam gazdasági tevékenységében.

A skandináv országok sajátos, (mind a nyugatitól, mind a keletitől el-
térő) feudális-tradicionális gazdasági, társadalmi rendje már a XVII-XVIII.
századok folyamán fokozatosan felbomlott. A *lutheri reformáció* bevezetésé-
vel összekapcsolva már a XVI.század első felében sor került Svédországban az
egyházi földek királyi kisajátítására, amely akkor ugyan az abszolút hatalom
megerősítését szolgálta, de nem választható el a társadalmi fejlődés későbbi
folyamataitól, ugyanis megindította a földek nagy részét birtokló parasztság
szabad bérlővé válásának folyamatát.⁷ A független és önálló parasztgazdaságo-
kon megizmosodott parasztság fontos gazdasági és politikai tényezővé vált.
Finnországban a parasztgazdaság az egész középkorban dominált.

Svédországban a parasztok személyileg szabadok voltak, de a lakosság
0,5%-át kitevő nemesség a XVIII.században még a földterület 1/3-át birtok-
olta.⁸ A svéd parasztok két nagyobb csoportját, az önálló, adózó birtokos
parasztság és az állami vagy földesúri földet bérlő parasztok tették ki. Az an-
gol bekerítések mintájára⁹, de nem a földesurak önkényére bízva, hanem a
kormány által támogatott programként, megindult a hagyományos földköz-
össégi földek felosztása, a magánföldek elkülönítése. A bekerítések jelenté-
keny farmerréteg megszilárdulását eredményezték.

A felvilágosult abszolutizmus évei alatt (III. Gustav, 1771–1792) a
gusztaviánus reformok megvalósították a parasztság egyenjogúságát, és meg-
nyirbálták a nemesek előjogait. Az északi országok társadalmi és politikai
struktúrájuk folytán sokkal nyitottabbak voltak a fejlettebb nyugati országok-
ban megvalósult intézményes változások befogadására, mint Európa más, el-
maradottabb régiói. A modern társadalmi és gazdasági átalakulás elleni föl-
desúri ellenállás sem öltött olyan méreteket, hogy akár évtizedekre is képes
lett volna a nyugat-európai hatásokat kívülrekeszteni.

A svéd uralom alatt a keleti tartományok gazdaságilag gyengén fejlett
területek voltak: a hagyományosan agrár vidék „ipari” profilját a gyantater-
melés, a vaskohászat, a fáfűrészelés, a gyapjú- és lenfeldolgozás, valamint az
üvegfüvás adták.¹⁰ Az első kereszteshadjáratot 1157-ben indították a svédek a
finn szálláshelyek ellen. Az ezt követő hadjáratok eredményeként az újonnan
szerzett területek fokozatosan beépültek Svédország közigazgatási rend-
szerébe. A finnországi egyházi adóból a XIII. század folyamán különült el a
királyi adóztatás. 1340-ben a finn hercegség svéd királyi birtokká vált. A hó-
dító svédek a feudalizmus náluk meghonosodott formáját vitték magukkal
Finnországba. Más viszonyok kialakítását eleve kizárta a szabad svéd paraszt-
ság nagytömegű betelepítése is. A svéd társadalom a feudalizmus sajátos, ún.
*skandináv típusát*¹¹ képviselte. A feudális hierarchia fejlett, nyugati típusú
uralkodó osztálya laza függésbe vont parasztságra épült. A szoros függőségbe

vonást a földrajzi viszonyok is akadályozták: a paraszt nehezen megközelíthető vagy teljesen elérhetetlen helyeken lakott. Finnországra pedig még jellemzőbbek azok a földrajzi körülmények (erdők, tóvidék), amelyek gátolták a feudalizmus „erőszakosabb” formájának kialakulását. A lakosság itt szétszórtabban élt, a vadászat és halászat mellett a földművelés erdőégetéses vállfaját alkalmazó finn paraszt is változtatta lakhelyét. A gazdálkodási mód színvonala sem tette lehetővé az elvonás intenzívebb formájának kialakulását.

A finn társadalom a *csonka társadalmak* (Niederhauser) szerkezetét öltötte fel. Az alapvetően finn etnikum nem rendelkezett saját uralkodó osztállyal, a nemesség szinte kizárólag svéd volt.

A XIX. század közepére kialakult paraszti földtulajdon sokkal kiépültebb volt, mint Oroszországban. Ugyanakkor a finn falvak patriarchális színvonalú kollektívizmusa hasonlított az obscsinára, és a paraszti bérlet és tulajdon közötti határ még gyakran elmosódott. A Finn Nagyhercegségben kevés nagybirtok volt, a bérlők („*torppari*”) leggyakrabban parasztgazdáktól kapták bérleményüket, a „torppa”-t. A bérleti díjat ledolgozták, vagy terményben fizették ki, ritkán pénzben. A szerződés szóban kötött, de a század végén már törvény írta elő az írásbeli bérleti szerződéseket.¹² A polgári tulajdonviszonyok kifejlődése, a mezőgazdaság tőkés átalakulása eredményeként a gazdák szabadulni igyekeztek a bérlőktől, és azok jó részét előzték a bérelt földről. A XIX. század végén Finnország lakossága 2 713 000 volt. 1895-ben az idény- és alkalmi munkából élők száma a torpparikkal együtt, családotól 1 millió körül mozgott. Ez azt jelentette, hogy a falusi lakosság 60%-át adta a földnélküli parasztság, amely ötven év alatt az ötszörösére nőtt.¹³ A növekedésnek demográfiai okai voltak, és nem egy általános pauperizáció kísérőjelenségeként jelentkezett. A periférián nem alakulhatott ki a gazdasági és a népességi folyamatok olyan kölcsönhatása, mint a centrumban. A népességnövekedés mögött nem húzódott meg a gazdaság megfelelő átalakulása.¹⁴ Az 1860-as években Finnország gazdasági körülményei egy olyan fejlődő országot mutatnak, ahol még 1867/68 telén éhínség is pusztított.¹⁵

A mezőgazdaság modernizációja későn és nagyon nehéz körülmények között zajlott le Finnországban. Az autonóm éra második szakaszában gyors növekedés következett be. A mezőgazdaság szerkezetváltását több tényező tette szükségessé.¹⁶ A világpiac növekvő igénye a mezőgazdasági termékek iránt modernizációs kényszert váltott ki. A finn strukturális átalakulás is e kényszer szüntelen nyomása alatt zajlott le. Az agrárszektor és az erdőgazdálkodás – egymással szoros összefüggésben – jelentős változásokon ment keresztül, éppen abban a fázisban, amikor a *barter gazdaságot* a *pénzgazdaság* váltotta fel. A váltás az 1860-as években kezdődött a gabonatermelésről a belterjes, tej- és hústermelő *állattartásra* történő átállással. A nyugati és az orosz piac stimuláló hatása érvényesült, amikor az alacsony technológiai színvonalú finn mezőgazdaság nem bírta a versenyt sem az amerikai, sem az orosz gabona konkurenciájával, és kikényszerítette az átállást a gabonatermelésről a behozatalra. Ezzel párhuzamosan a külpiacokon megnőtt a kereslet a *hús- és tejtermékek*, valamint a *fa- és fűrészárúk* iránt. Mivel az erdők paraszti tulajdonban voltak, a tőkés világpiacba való hirtelen bekapcsolódás rögtön éreztette hatását az agrárnépesség körében. Az erdőgazdaságból és a tejter-

melésből származó bevételek *készpénzt* vittek a mezőgazdaságba. A fakitermelés pénzgazdasággá változtatta az agrárszektor, ahol megnőtt a kereslet az ipari termékek iránt, új piacot nyitva azok számára.¹⁷ Az 1880-as évek második felétől a finn gazdaság gyors fejlődésnek indult, kialakult a *bazai piac*, amely vásárlóerejét a finn parasztgazdaságok jelentették. A fakitermelésből származó bevételek tőkét képeztek a mezőgazdaságban, ami nagymértékben csökkentette a *külső befektetési hitelek*re való igényt.¹⁸ A parasztgazdaságokba befolyó pénz tette lehetővé a strukturális változást és a termelékenységnövekedését.

Az *exportorientált növekedés*, a *komparatív előnyök* felismerése és kihasználása nem csak a gazdaság szerkezetét alakította át, hanem megbontotta a finn vidék hagyományos társadalomszerkezetét is. Éles választóvonalá vált az, hogy kinek van erdeje, egyáltalán: tulajdonos-e a termelő, vagy csak bérlő. A tulajdonosparaszti réteg életszínvonala nőtt, modernizálta gazdaságát, és gyermekei kitaníttatása révén a *társadalmi mobilitás* részesévé vált. A földnélküliek életkörülményei is megváltoztak a bérmunka megjelenésével a mezőgazdaságban és az iparban.

Annak ellenére, hogy Finnország és Lengyelország túlnyomóan agrárjellegű országok voltak, mégis a cári birodalom legfejlettebb területei közé tartoztak. A közös *birodalmi piac* iparosodásuk nekilendülését is előmozdította.

Az éghajlati adottságoknak jobban megfelelő, munkaintenzívebb állattenyésztés és az arra épülő vajtermelés kimondottan az orosz birodalmi munkamegosztás kedvező hatását tükrözte. Míg a finn behozatalban egyre nőtt a gabona aránya, az orosz piacra irányuló vajexport a finn kivitel 14%-át képviselte.¹⁹

A finn ipar nem a kisvállalkozásokból kinövő nagyvállalatok útján fejlődött, hanem hirtelen megjelent az „erdő közepén”.²⁰ A nagyvállalatokat külföldi vállalkozók alapították. (Ilyen volt a példának tekintett tamperei gyapjúfonó gyár, amelyet a skót James Finnlayson alapított 1820-ban. Az alapításkor biztosított számos kedvezményt a kormány később kiterjesztette az egész ipari szférára, és „tamperei privilégiumokként”²¹ váltak ismertté.) Nem alakultak ki a nagy, városi iparközpontok, a finn ipar környezetét az agrárvilág és annak tradicionális társadalmi viszonyai alkották. Az ország ipari térképének *vidéki*es jellegét még inkább kihangsúlyozta az, hogy az ipartelepítésnél a nyersanyaglelőhely közelsége volt az egyik fő szempont, másrészt a fakitermelés és (eleinte) a fafeldolgozás helyhez kötöttsége is meghatározó tényező volt.

Finnország iparosítása csak az ország teljes agrár struktúrájú hátterével és a nyugati és az orosz külpiacokkal való kapcsolatával együtt vizsgálható.

1859-ben a finn ipar helyzete megváltozott. Az európai országokkal kötött kereskedelmi megállapodások mintájára orosz–finn egyezményt kötöttek. A cár dekrétuma²² alapján leszállították vagy eltörölték az Oroszországba exportált áruk vámját, s a gyári termékek vámmentességének értékhatárát felemelték. Ugyanakkor az orosz termékek korlátlan vámmentességet kaptak a finn piacon, ami eleinte veszélyeztette az embrionális állapotban levő ipart.

Ezt a veszélyt ellensúlyozta a finn piac korlátozott felvevőképessége és az orosz ipar fejletlensége.

Finnország összkivitelének jelentős hányadát a faipari, valamint a cellulóz- és papíripari termékek tették ki. Ezek aránya az 1870-es 47%-ról 1910 és 1914 között 70% fölé emelkedett.²³ Az első világháborúig terjedő mintegy 40 év exportkivitelének 60%-a Oroszországba és Angliába irányult. Az elmaradott, ellátatlan orosz piac ösztönzőleg hatott nem csak a finn papír-, vas- és textiliparra, hanem az ipar más ágazataira is, jobb fejlődési lehetőségeket nyújtott az iparosítás korai szakaszában, mint a belső piac. Az importban is Oroszország dominált, de Németország részesedése itt már kétszeresen meghaladta Angliáét.²⁴

A finn kapcsolódás a világpiachoz az erdőgazdaságon keresztül, azaz a fakitermelés és fafeldolgozás révén történt. Az 1860-as években a kivitel szinte kizárólag tűzifából állt. Az első gőzfűrés 1857-ben jelent meg, de a fűrészmalmok mellett még elterjedt volt a kézi fűrészelés, amely 1913-ban már eltűnt az iparágból, és a kivitel szerkezete is megváltozott: a tűzifa 1/6-nyi részesedésével szemben a fűrészárúk (főleg épületfa) uralták a faexportot.²⁵ A finn iparfejlődésre kedvezőleg hatott a birodalmi piac olyan fogyasztási központjainak földrajzi közelsége, mint például Szentpétervár. Sajátos specializálódáshoz vezetett a komparatív előnyök olyan típusú kihasználása, hogy Oroszországba alacsonyabb feldolgozottságú árucikkeket exportáltak, míg az ország belső szükségletét részben import útján fedezték.²⁶ Az orosz piac lassú fejlődése azonban 1890 előtt akadályozta a finn ipar gyors növekedését, elodázva a termelés modernebb típusának kialakulását, ami versenyhelyzetbe kényszerülve hamarabb bekövetkezett volna.

A XX. század elején, Oroszországhoz viszonyítva, Finnország egy fejlett régió volt, egyike a birodalom viszonylag fejlettebb területeinek. Találószerűen, de a periféria viszonyaira alkalmazva kissé szokatlan Pohlebkinn megállapítása: „Finnország Oroszországgal kapcsolatban úgy lépett fel, mint az ipari ‘műhely’ a mezőgazdasági ‘gyarmattal’.”²⁷ Finnország nem alkalmazott nemzeti védővámokat, és függő helyzete ellenére a birodalmi integráció az exportorientált iparosítás megindulását tette lehetővé számára.

Az első világháború kitörésével megszakadtak Finnország kereskedelmi kapcsolatai a Nyugattal: teljesen az orosz piac felé kellett fordulnia, ami azt eredményezte, hogy szorosan az orosz hadigazdasághoz láncolódott.²⁸

A Finn Nagyhercegség *önálló külkereskedelmi jogára* az 1809-es haminai orosz–svéd békeszerződés teremtette meg az alapot.²⁹ A finn–svéd kereskedelem így a status quo megváltozta után is zavartalanul folytatódott. A svéd fizetőeszköz továbbra is érvényben volt – a rubel mellett – a közforgalomban, de még a finn állam is elfogadott kifizetéseket ebben a valutánemben. Elviekben két ország ezüstpénze volt a hivatalos fizetőeszköz, de a gyakorlatban csak bankjegyforgalom folyt. Az 1840-es monetáris reform megszüntette a papírrubelt Oroszországban és a svéd koronát Finnországban. (Ekkor még több svéd fizetőeszköz volt forgalomban, mint rubel.)³⁰

A nagyhercegség „vegyes” pénzügyi viszonyainak az is oka lehetett, hogy 1807 és 1816 között rengeteg papírpénz került forgalomba, így annak árfolyama rendkívül lezuhant. I. Sándor már olyan pénzügyi zavart hagyott

maga után, amelyben gyakorlattá vált az orosz fizetőeszköz „kétféle” érték-meghatározása: papír-, ill. ezüstrubelben, melyek „árfolyama” 4:1 volt.

A finn állami pénzügyek a kezdet kezdetétől el voltak választva az oroszországitól. Az autonóm állami pénzgazdaság kialakulását segítették az 1811-ben megállapított finn–orosz vámhatár és a Finn Nemzeti Bank felállítása. Mind a két intézmény újdonság volt, ugyanis a svéd periódusban nem volt megfelelőjük.³²

A krími háború után az elértéktelenedő rubel helyett bevezették az önálló nemzeti fizetőeszközt, a finn „markka”-t. Az ezüst márka 1865-ben lett Finnország törvényes fizetőeszköze, egy öt éves átmeneti állapot lezárultával. A számlákat már 1863 óta márkában vezették, amelyet két év múlva teljesen függetlenné tettek a rubeltől.³³ A pénzügyi intézetek nem voltak kötelesek elfogadni rubelt, és a reform folyományaként Finnország jogot kapott *külföldi hitelek felvételére*. A külföldi tőkét főleg vasútépítésre használták fel, és a legfontosabb hitelforrás Németország volt. Az extenzív hitelfelvételt az is lehetővé tette, hogy 1878-ban a márka aranyalapú lett³⁴, amellyel az orosz és a finn pénzügyi rendszer már teljesen függetlenné vált egymástól. A rubel 1896 és 1900 között stabilizálódott, és aranyalapra helyezték. A márka–rubel tarifareform ugyan még keresztülment ezt megelőzően 1890-ben, de sem az önálló finn pénzügyi rendszer megtorpedozása, sem a márkának a rubellel történő felváltására irányuló kísérletek nem jártak eredménnyel. Ugyanígy megmaradt a méter-kilogram rendszer, melyre 1887-ben tértek át a finnek, míg az egész birodalomban az orosz mértékrendszert használták.³⁵

Az 1870-es évek végére tehát Finnország saját fizetőeszközzel rendelkezett, felszámolták az ipart és a kereskedelmet sújtó korlátozásokat, biztosították a szabad munkacserát, és modernizálták a helyi közigazgatást. Bár a finn állam már az 1840–50-es években megkezdte a gazdaság intenzív támogatását, ezek az erőfeszítések akkor váltak igazán hatékonná, amikor az autokrácia válsága és a krími háború elvesztése kikényszerítették a birodalmi szintű reformokat II. Sándor uralkodásának kezdetén. Elmozdították a tőkés átalakulás legfőbb akadályait, és az állam maga is tőkés jellemzőkkel ruházódott fel. Már nem csak beszédte és elosztotta a megtermelt többletet, de megteremtette a gazdaság működésének jogi és intézményi kereteit, ahol maga is aktív szereplőként lépett fel. E folyamat eredményeként a külső döntés alapján létrejött politikai egység, az állam, fokozatosan integrálódott gazdaságilag.³⁶ Az állami kiadásokban az infrastrukturális beruházások (vasút, oktatás) jelentették a legnagyobb tételt.

A kiépült finn vasúthálózat *közvetlenül* kizárólag az orosz piaccal kötötte össze a nagyhercegséget. Az európai vasúthálózattól földrajzi és technikai szempontból is el volt szigetelve: ezért a hajózás fontossága továbbra is megmaradt Nyugat-Európa felé. A technikai elszigeteltséget az európai szabványoktól eltérő, csak Oroszország felé kompatibilis széles nyomtáv jelentette. Nem valószínű, hogy a katonai-stratégiai megfontolások elsődleges szempontként merültek volna fel orosz részről, mert a vasutakat csaknem kizárólag a finn állam építette, és az ellenőrzés is mindig a kormány kezében volt. Az orosz hadvezetés külön távírhálózatot épített ki, míg a vasúti távírvonalak a finn állam birtokában voltak.³⁷

Az 1857-ben elkezdődött vasútépítés révén kirajzolódó finn kommunikációs rendszer fő jellemzője az volt, hogy bár megmaradt a víziutak jelentősége (faúsztatás vagy a Szentpétervárra irányuló kereskedelem miatt 1856-ban átadott Saimaa-csatorna), a hangsúly végérvényesen áthelyeződött a tengelyen történő szállításra. A vasút integrált gazdasági egységgé szervezte a szétszórta ipari és mezőgazdasági fragmentumokat, megkönnyítette egyes régiók találkozásait a belpiacokon. E funkcióján túl jellegzetes rajzolata a finn vasúthálózatnak az észak-dél irány, azaz a belső területek összekötése a partvidékkel, ami hatékonyabbá tette a kiaknázott természeti kincsek szállítását a kikötőkbe. A másik jellegzetesség az orosz főváros felé futó nyugat-kelet irány volt, amely a déli partvidék mentén a sűrűbben telepített ipari körzeteket is összekötötte. „A finn gazdaság arcát a Botteni-öböltől a Finn-öböl felé fordította” – szemlélteti a vasútépítésekkel bekövetkezett változást Puntila³⁸, ez a déli, iparosodottabb körzetek növekvő szerepének felelt meg egyrészt, másrészt azt is jelzi, hogy megszűnt Stockholm *kizárólagos* gazdasági befolyása a térségben. Szentpétervár (melynek lakossága 1863-ban 524 000 volt³⁹), a birodalom piacának ösztönző hatása e vonatkozásban is tetten-érhető.

Az 1860-as évek törvényei kedvező körülményeket teremtettek a társadalom kulturális felemelkedéséhez. Az *intellektuális infrastruktúra* területén a legfontosabb állami beruházás az *oktatási rendszer* kiépítése volt. Finnországban (bár még nem vezették be a kötelező népoktatás rendszerét) a századfordulóra kiépítették a nemzeti iskolahálózatot. Az önkormányzatok állami támogatása a reform véghezvitelében döntő jelentőségű volt, csakúgy mint a gazdaság szempontjából is alapvető fontosságú középfokú oktatás hálózatának kiépítésében. Az oktatási szektor részesedése az állami kiadásokban 4%-ról 14%-ra emelkedett 1900-ra.⁴⁰ A modern gazdaság működtetéséhez elengedhetetlenül szükséges szellemi infrastruktúra intézményeinek létrehozásában és működtetésében történt beruházások eredményei hamarabb éreztek hatásukat Finnországban, mint a periféria más, elmaradottabb régióiban. Míg Finnországban a szakképzés irányába tolódott el a hangsúly, megfelelve a gazdaság támasztotta követelményeknek az oktatási struktúrában, addig a régió elmaradottabb országaiban az analfabetizmus felszámolásával kellett először szembenézni. Finnországban a XX. század elejére gyakorlatilag eltűnt az analfabetizmus, Oroszországban viszont csaknem általános volt: a lakosság 90-95%-ra terjedt ki, de még 1868-ban Magyarországon is 68% volt ez az arány.⁴¹ A „későn érkező” országok fejlődésének megkésettége e téren is a hátrányok halmozódásához, a megtorpanáshoz vezetett, mert a modern oktatási rendszer kiépítésének tömegmértékű alapjai hiányoztak. A gazdaság modernizálását lassította – több más tényező mellett – az is, hogy az intellektuális infrastruktúra és a gazdaság komplex viszonyrendszerében inkább az előző faktor vált determinálóvá a hiány újratermelésével, behatárolva a gazdasági fejlődés mozgásterét. Finnországban az állam tömegmértékűvé tette az oktatást, és a középfokú szakképzés nem csak a gazdaság minőségi feltételeinek felelt meg, hanem a társadalmi mobilitás egyik csatornájává is vált. E szociológiai folyamat gazdasági relevanciája például a paraszti származású agrárszakemberek megjelenésével bizonyítható a finn

mezőgazdaságban. A periféria országaiban a társadalom polgárosodása váratott magára és az állam által kiépített intellektuális infrastruktúra számára sokkal szűkebb szociológiai körből került ki az utánpótlás.

A finn állami bevételek nagyobb részét a közvetett adók (vámok, fogyasztási adók, stb.) tették ki, az adóztatás tehát regresszív volt. (A közvetett és közvetlen adók közel azonos aránya a századfordulóra változott meg, amikor a bevételek 90%-át már a közvetett adók tették ki s így a népesség egyre szélesebb csoportjai váltak adófizető polgárokká.)⁴² Az állami kiadások finanszírozásának fő forrásává – a külföldi hitelek mellett – az adók váltak. Az állam gazdasági szerepvállalása, a beruházások kezdeményezése és támogatása szempontjából Finnország esetében *még feltáratlan* annak a hatása, hogy honvédelmi célokra keveset fordították. A gazdasági fellendülés szempontjából igen fontos 1860-as években a finn védelmi kiadások a büdzsé 7%-át tették ki, szemben Oroszország 30%-ával.⁴³

A finn állam *külső elhatárolás* révén született, a gazdasági konszolidációt így a politikai szféra kifejlődése *megelőzte*. A gazdaság átalakításában az állam már meghatározó szerepet játszott, és a központi hely a tőkés kifejlődés időszakában is megmaradt. 1840 előtt az állam erőfeszítései inkább a status quo megőrzésére, mint egy integer gazdasági egység megteremtésére irányultak. Az egységes belső piac is hiányzott, mert egyes gazdasági körzetek kapcsolata a külpiaccal (Österbotten – Stockholm; Wüborg – Szentpétervár) élénkebb volt, mint az egymás közti összeköttetés.⁴⁴

A Svédországtól való elkülönülés nem vezetett a kereskedelmi kapcsolatok azonnali átrendeződéséhez. Az orosz birodalmi és az európai piac hatása nem hirtelen jelentkezett, így a volt anyaországba szállított mezőgazdasági termékek aránya igen jelentős volt, bizonyos területeken (például fémfeldolgozás) pedig a svéd gazdaságtól való függés továbbra is kizárólagos maradt.

Az átrendeződést a nemzetközi gazdasági rendszerhez való kapcsolódás nagymértékben felgyorsította. A század közepére létrejött európai tőkés piac felvevőereje óriási volt. Finnország legjelentősebb természeti kincsével, a fával, tudott kilépni erre a piacra, és a nemzetközi munkamegosztás révén a fafeldolgozás vált vezető iparágává.

A finn iparosodás időben egybeesett a kelet-európai industrializációval, de elkerülte az egyoldalú exportfüggőség csapdáit, és nem vált a periférikus helyzet konzerválójává az, hogy főleg fafeldolgozása révén kötődött a nyugat-európai piachoz: a faipari termékek nyugati kereslete és az ipari termékek iránti oroszországi kereslet gazdasági fejlődéshez vezetett.

Az exportorientált fejlődés a komparatív előnyök kihasználására és olyan belső szerkezetváltásra épült, amely az 1860-as években indult el több tényező együtthatásának eredményeként. A mintegy 80 éves gazdasági fejlődés Finnországot egy szegény, elmaradott országból viszonylag fejlett, nyugati gazdasággá alakította át.⁴⁵ E sikeres felzárkózás „felezőjében” a XX. század elején Finnország relatíve fejlettebb gazdasági és oktatási rendszerrel bírt, mint Oroszország. A finn és az összbírodalmi polgári fejlődés közötti divergencia a köztes helyzet lényegi eleme, annak minden ellentmondásával együtt: míg a „finn példában” egyes orosz körök a „Nyugatot” látták, addig

a finn társadalmi és gazdasági fejlődésre a *megkésettség* volt a jellemző Nyugat-Európából nézve.

A periféria többi országával való összehasonlításhoz az export ráta nyújthat alapot, amely mértéke Finnország esetében 1860 és 1910 között meghaladta az európai növekedési ütemet. Az egybevetést megnehezíti, hogy a különböző régiókhoz tartozó országok más-más történelmi utat jártak be, és más-más tényezők határozták meg az európai munkamegosztásban elfoglalt pozícióikat, mely pozíciókban csak az volt a hasonló vonás, hogy a periférián jelölte ki ezen országok helyét.

1. táblázat: Az export átlagos évi növekedési üteme (százalékban)

Megnevezés	1860 és 1880 között	1880 és 1890 között	1890 és 1910 között	1860 és 1910 között
Magyarország	—	1,5	3,6	2,7 ^a
Bulgária	—	9,4	3,3	5,3 ^a
Görögország	2,1	6,7	2,9	3,3
Románia	—	2,1	3,9	3,3 ^a
Szerbia	—	1,9	4,2	3,4 ^a
Oroszország	4,1	3,5	3,6	3,8
Svédország	4,9	3,7	3,2	4,0
Norvégia	3,3	1,8	3,8	3,2
Finnország	6,6	1,6	5,5	5,1
Dánia	7,2	1,8	4,8	5,1
Olaszország	3,4	-2,0	4,2	2,6
Spanyolország	4,4	2,9	0,9	2,7
Portugália	2,0	0,5	2,1	1,7
Európa	3,2	1,3	3,2	2,8

^a = 1880–1910

Forrás: Berend-Ránki (szerk.): Gazdasági elmaradottság, kiutak és kudarcok a XIX. századi Európában. KJK, Bp. 1979. 114.

1800–1910 között Európában demográfiai forradalom zajlott, lakossága több mint háromszorosára ugrott. A XIX. század első felében Nyugat-Európa lakosságnövekedése jelentősen meghaladta az elmaradottabb európai perifériáét. A világháborúig terjedő évtizedekben megfordult a helyzet: a peremvidék már gyorsabb népességnövekedést ért el, mint a centrum.⁴⁶

Finnország lakossága a XIX. század folyamán közel 2 millióval nőtt és 1900-ban 3 millió körül volt.⁴⁷ A preindusztriális társadalom, a falusi termé-

kenység fennmaradása, valamint az új egészségügyi rendszabályok egyaránt hozzájárultak a magas népességszaporulathoz. Az urbanizáció foka oly alacsony volt (1805-ben 5%, 1913-ban 15%)⁴⁸, hogy a lakosság fejlődését kizárólag a falusi szokások szabták meg. A tőkés fejlődés felgyorsította a hagyományos társadalomszerkezet felbomlását. A népesség növekedése a gazdasági növekedés előtt járt, és a mezőgazdaságban keletkezett munkaerőtöbbletet az ipari szféra még nem tudta felszívni. Az északi országok közül az agrárszektor Finnországban volt a legdominánsabb. A tőkés fejlődés – a helyi sajátosságoknak megfelelően – egyaránt kötődött városhoz és faluhoz. Az ipari- és agrárszférában a bér munka nem csak egy időben jött létre, de a közöttük levő határvonal sem volt éles. Azt túlzás lenne állítani, hogy a kapitalizmus klasszikus formájában fejlődve az agrárnépességet tőkésekre és bERMUNKÁSOKRA osztotta. A polarizáció eltért a korabeli európaiaktól: a faexport nem csak az erdőtulajdonosokra, de az egész társadalomra kiterjedő hatást gyakorolt. A faiparon alapuló tőkés átalakulás az egyik oldalon egy nagy számú földnélküli agrárnépességet hozott létre, amely nem a munkanélküli szinonimája, és bár életkörülményeik megváltoztak, nem váltak rosszabbá, mint korábban.⁴⁹

Az alábbi táblázat egy száz éves periódust alapul véve aszerint csoportosítja a lakosságot, hogy megélhetését a gazdaság mely szektora biztosítja:

2. táblázat

	1820	1870	1920
Mező- és erdőgazdaság	88%	83%	71%
Ipar	4%	6%	15%
Kereskedelem, közlekedés	4%	5%	11%
Ismeretlen	4%	6%	3%
Összesen	100%	100%	100%

Forrás: Alapuro, R.: State and Revolution in Finland. Univ. of California Press, Berkeley/Los Angeles/London, 1988. 27.

A finn gazdaság szerkezetében történt változások ellenére az agrárszektor és az erdőgazdaság megőrizte domináns jellegét. 1860-ban az egy főre eső bruttó nemzeti termék messze a nemzetközi átlag alatt volt Finnországban. Az orosz éra második szakaszában a fejlődés felgyorsult, és 1913-ra a finnek elérték az európai átlagot az egy főre eső GDP tekintetében.⁵⁰

A Finn Nagyhercegség a XIX. század végére képezzé vált egy fejlett gazdasági struktúra felépítésére, a válaszára a Nyugat stimuláló hatására. Az átalakulás *társadalmi-politikai feltételei* megteremtődtek, és a gazdasági nekilendülésben meghatározó volt az *állam* szerepe. A szellemi infrastruktúra biztosította az oktatási rendszer révén az új viszonyok létrehozásához és működtetéséhez szükséges előfeltételeket: az átalakulás belső tényezőinek kialakulásához szükséges *humán faktor* a nemzeti kultúra és az üzemszerűen működő bürokrácia mellett a gazdaságban is modernizációs determinánsként jelent meg.

A gazdasági fejlődés szempontjából is fontos az ország nemzetközi *politikai státusza*. Külpolitikai szempontból Finnországot az Orosz Birodalom részének tekintették, a nemzetek közötti politikai érintkezésben szuverén módon nem jelent meg, nemzetközi jogalánysággal nem rendelkezett.

A finn gazdaság viszont az autonómia olyan fokára jutott el, hogy *szuverén* módon lépett fel mind a birodalmi, mind a nyugati piacokon. A tőkés világpiac az európai munkamegosztás révén a finn gazdaságot „leválasztotta” a birodalomról, melynek eredményeként az Impérium határain belül is reprezentálva volt a tőkés modernizáció egy sajátos, de nyugatias változata. A keleti centrum politikai dominanciája gazdasági elmaradottsággal párosult, amelyhez képest Finnország fejlettebb volt.

A finn gazdaság autonómiáját a birodalmon belül hatályos jogszabályok biztosították, szemben a politikai autonómia indefinit voltával. A pénzügyeket a svéd időktől örökölt, valamint az 1863 óta rendszeresen ülésező diéta által alkotott törvényekkel szabályozták, az oroszországitól különválasztva. Finnország önálló vámterület volt, külkereskedelmi joggal, jogszabályok biztosították a finn állam kölcsönfelvételeit a nemzetközi hitelpiacon. A gazdasági autonómia sarokkövei a *nemzeti bank*, a *saját valuta*, az *önálló államháztartás* és a *gazdasági törvényhozás* voltak. Ezen intézményi keretek a kialakuló nemzetgazdaság követelményeinek próbálták megfelelni, de kétségtelenül hozzájárultak a politikai test autonómiájának megerősítéséhez is. A nemzetgazdaság mint az állam konszolidálásának szükséges előfeltétele viszonylag fejlett volt, és a pétervári hatalmi centrum nem látta a szeparatizmus veszélyét a fenti intézményekben, s nem tekintette olyan erőfeszítéseknek sem, amelyek Finnország önálló államisága felé mutattak volna. A törvényalkotók nem láthatták előre, hogy a gazdasági fejlődés hová vezet, s főleg: nem látták az összefüggést az ébredő nemzeti tudat és az industrializáció között.

A nyugati típusú társadalmi struktúra és a keleti típusú függőség viszonyai között Finnországban *autonóm gazdasági fejlődés* valósult meg. Az ún. „határországok” elkülönült volta a birodalomban tehát nem csak politikai intézményekben, hanem gazdasági autonómiájukban is megnyilvánult. Finnország esélyeit a felzárkózásban nem rontotta, hogy az Orosz Birodalom részévé vált. Első látásra paradox módon, de ez nem vezetett a hátrányok halmozódásához: Finnország a köztes periféria sajátos vonásait magán hordozó különleges gazdasági övezet volt, amely sikeres felzárkózását a Nyugathoz az 1930-as évek végén fejezte be, a skandináv országokkal egy időben.⁵¹

IV. fejezet

A keleti centrum...

A XIX. század végi Oroszország és Finnország nem azonosak századeleji önmagukkal, és a közöttük levő viszony is másképpen értékelhető ennek tükrében. A két ország más-más ívű fejlődési utat futott be, más-más szintekre érkeztek a fejlődés révén, és a két állam szimbiózisának nemzetközi környezete is tagoltabbá vált a korszakhatár végére.

Oroszország karaktere I. Péter uralma alatt kezdett el megváltozni. A XVIII. század eleje óta olyan birodalomná fejlődött, amelynek keretei között *több termelési mód és több társadalmi formáció elemei éltek együtt.*

A nyugat-európaiaktól eltérő út elsődleges oka a városok, a harmadik rend gyengesége volt, ezt pedig – más kedvezőtlen tényezők mellett – a mongol pusztítás idézte elő. Az Európához való felzárkózás és Európa elutasításának ambivalens kettőssége már I. Péternél is fellelhető: „Még néhány évtizedig szükségünk van Európára, de aztán hátat fordíthatunk neki.”¹

A XVIII. század végén a szakadék a Nyugat és Oroszország között keskenyebb volt, mint Nagy Péter korában, katonai téren pedig megszűnt a hátrány. Az elmaradottság fő okai a fejletlen gazdaságban és a kulturális fejlődés még szerényebb volt. A századforduló után a szakadék ismét nő, a legszembetűnőbben a gazdaság területén. Európa kettős forradalma (politikai és gazdasági) lényegében érintetlenül hagyta Oroszországot. A nyugati országok társadalmi, politikai küzdelmeinek párhuzama nem található meg. A törvények helye a társadalomban és az alattvalók viszonya a törvényekhez szintén más volt Oroszországban, mint Nyugaton. Egy egész periódus esett ki az orosz jogfejlődés történetéből a Kijevi Russz után?: a törvény az uralkodó akaratát jelentette, a nyugati jogfelfogást elutasították.

Az orosz birodalom I. Miklós uralkodása idején a legnagyobb kontinentális hatalomnak számított. Ezt a pozíciót a Szent Szövetségben betöltött szerepével alapozta meg. Pozíciói tovább erősödtek 1848-49 sikertelen európai forradalmi után; nem csak a magyar szabadságharc leverésében való aktív részvétellel, hanem azzal is, hogy Anglia mellett azon másik nagyhatalom volt, amelyet nem érintett a forradalmi hullám. Ugyanakkor ez az azonosság egyben a különbség lényegi hordozója is: Anglia már túljutott egy fejlődési szakaszon, Oroszországban pedig még nem érték meg a feltételek a forradalomra.

A nagy európai konfliktusokból győztesen kikerülő Impérium – látszólag – érintetlen struktúrákkal, megnövekedett nagyhatalmi presztízzsel vészelte át a nyugati kihívást. 1849 után I. Miklós –de az európai hatalmak is – túlbecsülte országa erejét és lehetőségeit. Oroszország, úgy tűnt, túlságosan is domináns tényezővé kezdett válni a kontinensen, és ettől a konzervatív brit politika a status quo megbomlását féltette. A krími háború tehát, ebből a szemszögből, úgy is felfogható, mint a növekvő orosz dominancia visszaszorítása a status quo helyreállítása érdekében.

A krími háborúban Oroszország olyan *korlátozott* vereséget szenvedett, amely ugyan nem fenyegette a rezsimet összeomlással, de amelynek kül- és belpolitikai konzekvenciáit³ le kellett vonni. A háború után az Orosz Birodalom már csak egyike a nagyhatalmaknak, az 1815 és 1855 közötti elsőség már a múlté. Az elszenvedett vereség egyértelművé tette a gazdasági elmaradottságot is, bebizonyosodott, hogy a hatalom, a nagyhatalmi politika egyre kevésbé képzelhető el fejlett, modern gazdaság nélkül. Fejlettebb gazdaság pedig aligha teremthető meg a jobbágyság felszabadításának elodázásával. Oroszország *nem tudta végigjárni* a Nagy Péter és II. Katalin felzárkózási kísérletei által kijelölt utat, és reménytelenül elmaradt a kettős forradalomtól származó kapott Nyugat mögött.

Az 1860-as évek „liberális” reformjainak végrehajtója a régi bürokrácia volt, így az eredeti impetus néhány év múlva elveszett. Az 1861-es jobbágy-felszabadítást *részleges reformok* egész sorozata követte: a polgári közigazgatás bevezetése; az ezt továbbfejlesztő zemsztvoreform; a bíróságok reformja az egységes igazságszolgáltatás rendszerének létrehozása érdekében; az állami oktatási rendszer reformja; a hadsereg megreformálása stb.

A cárizmus utolsó ötven évében a modernizáció prioritásai megváltoztak.⁴ Az orosz–japán háborúban Oroszország katonailag meggyengült, gazdasági téren viszont hatalmas fejlődés ment végbe: bár mezőgazdasága továbbra is alulfejlett maradt, 1914-re fontos ipari hatalommá vált. A kulturális elit világszínvonalú orosz kultúrát képviselt, a szakadék most már a társadalmon belül húzódott: az elit és a műveletlen tömegek között.

Az alulfejlett orosz társadalom és a nyugati fejlődés közötti divergenciának fájdalmas politikai és szociális velejárói voltak. I. Miklós is tisztában volt a boldogság terhével, de annak felszámolását még veszélyesnek tartotta: „A boldog emlékü I. Sándor uralkodása elején fel akarta szabadítani a parasztokat, de az elképzelést koraszülöttnek tartotta a végrehajtáshoz. Én sem gondolom meg magam, ha ilyen intézkedések fogantatására eljő az idő, de belátom, hogy az általában igen messze van még. Bármely gondolat erről a jelenben nem lenne kevesebb, mint bűnös szentségtörés a közbiztonság és az állam jóléte ellen. Ennek ellenére a jelen helyzet nem tartható örökké.”⁵ A cár veszélyesnek tartotta a parasztok oktatását, mert az nem volt adekvát akkori helyzetük és csak „különféle új eszmék terjedését” segítette volna elő. Az új rendbe vezető fokozatos átmenet előkészítése a helyes válasz – mondta I. Miklós –, nem félni a változástól mint olyantól és hideg fejjel megvizsgálni annak előnyeit és konzekvenciáit.

A felzárkózásban a teendők egyik legfontosabbika az intellektuális infrastruktúra kiépítése lett volna. A restriktív osztálypolitika ellenére I. Miklós korában jelentős számú nem nemesi réteg részesült átfogó képzésben. Az intelligencia a kortárs európai kultúrához tartozott, az orosz nép többsége azonban érintetlen maradt az európai műveltségtől. Ahogy nőtt az alulról jött értelmiség száma, úgy vált egyre nyilvánvalóbbá számukra a szakadék az elit és a néptömegek között. A forradalmi gondolatokra fogékony intelligencia az autokrácia és a nép közé „szorult”⁶, az előbbivel szemben ellenséges volt, az utóbbitól pedig el volt szigetelve.

1864-ben szabályozták és minden osztály számára nyitottá nyilvánították az elemi oktatást, ami nem volt azonos annak kötelezővé tételével. Egy bizonyos, jól meghatározható társadalmi szint alatt a kormányzat nem segítette az oktatási intézmények kiépítését: nem szándékoztak megtanítani a néptömegeket írni és olvasni, mert a nyugati eszmék elterjedésétől féltek. A tömegoktatás mint modernizációs elem hiányzott a kihívásra adott válaszokból.

II. Sándor *titkos* bizottságot nevezett ki a jobbágykérdés tanulmányozására 1856-ban.⁷ I. Miklós óvatossága a változásokkal szemben ugyanis nem volt minden alap nélküli: a földbirtokokok hirtelen megfosztása jobbágyaiktól az orosz államot alapjaiban rázta volna meg, mert ez az alap feudális volt és nem modern, nem volt mivel behelyettesíteni. Alul, az államigazgatás alsó

sintjein *minden autoritást* a földbirtokosok gyakoroltak. Ha a jobbágy feletti uralmuk megszűnik, azt egy más autoritással kell helyettesíteni, és olyan államigazgatási apparátus, amely e funkciót átvette volna, nem létezett. Az orosz arisztokrácia helyzetét alapvetően nem az határozta meg, hogy birtokolta a földet, hanem az, hogy *szolgáltatta az államot*. A nemességnek voltak állampolgári jogai, de politikai jogokkal nem rendelkezett. Érdekeit ezért informális csatornákon keresztül artikulálta, mert az érdekérvényesítés intézményei is hiányoztak. 1861 előtt a bürokrácia nem akarta a jobbágyszabadítást, mert az államigazgatás felsőbb, a döntéshozatalt is befolyásolni tudó hivatalnokai egyben földbirtokosok is voltak, és fenyegetve látták gazdasági létalapjukat. Nem vállalkoztak, pénzüket nem fektették be, gondolkodásukra nem volt jellemző a burzsoá mentalitás: a földből és a hivatal biztosította előnyökből éltek.

Fokozatosan nőtt azonban a jobbágyságot felszámolni akarók racionális táborá is. Alapállásuk az volt, hogy a jobbágyság gazdaságilag nem hatékony, *nem kompatibilis* a modern, bér munkára épülő gazdasággal.

A modernizációs kényszer az érdekérvényesítés kusza labirintusán hajtott keresztül az orosz jobbágyszabadítást, több problémát okozva, mint amennyit megoldott. A fentiekén túl az ügy rendezésének lényegi momentumá volt az, hogy a fölülről, titkosan előkészített reform nagyobb társadalmi megrázkódtatások nélkül, békésen folyt le.

A birodalom bürokratikus apparátusa a XIX. század folyamán mérhetetlenül felduzzadt: számuk a század eleji 15–16 000-nek a hétszeresére nőtt.⁸ Az igazgatás legmagasabb szintje csaknem kizárólagosan a születési arisztokrácia képviselőiből állt (85–100%). A kormányzóságok adminisztrációjában ez az arány kisebb volt: 60–80%. Az alsóbb- és középszinten a század közepén a nemesi származásúak aránya csak 20%, de ez az arány a XX. század elejére jelentősen megnőtt.⁹ A bürokrácia, az apparátus különösen nagyhatalmú erőt képviselő réteg a két évszázados centralizáció viszonyai között, ha hiányoznak a demokratikus hagyományok és ellensúlyok. Az apparátus összetétele, ebből fakadó önző konzervatizmusa az oka annak, hogy Oroszországban a fölülről kezdeményezett reformok idején a hatalom *csúcsán* pozitívabb elképzelések születtek mint *középen*. A különféle korszakokban bevezetett változások inkább kompromisszumoknak tekinthetők, mintsem igazi reformoknak, ezért nem is voltak hatékonyak. A reformkonceptiók eredeti szándéka sérült vagy teljesen eltűnt, hiszen nem a XX. századi értelemben vett politikai kompromisszumokról van szó.

Valószínűleg M. Sziperanszkij volt a legbriliánsabb hivatalnok, aki valaha is szolgált a cárokat. A problémák gyakorlatias megközelítése miatt nem csak kora, de a későbbi idők viszonyai között sem számított tipikus jelenségnek. Az orosz társadalmi rendszerről írt megállapításai sokkal megalapozottabbak voltak, mint kortársaie: „...két osztály található Oroszországban: a szuverén szolgálói és a földbirtokosok szolgálói. Az első csak az utóbbiakhoz viszonyítva nevezhető szabadnak, de igazából szabad személyek Oroszországban nem léteznek... A nemesek nem rendelkeznek politikai léttel, életük szabadságát a parasztság szolgátságba vetésére kell alapozniuk... A parasztok,

az őket elnyomó szolgaság viszonyai között, úgy tekintenek a trónra, mint az egyetlen erőre, amely képes ellensúlyozni a földesurak hatalmát.”¹⁰

Szperanszkij látta a különbséget az autokratikus kormányzás és a nyugati kormányzati forma között, ahol az uralkodó volt ugyan a legfőbb politikai hatalom, de köteles volt figyelembe venni a hatályos törvényeket. Ő ezt monarchikus kormányzásnak nevezte és valami ilyesfélét akart bevezetni Oroszországban is. 1808-ban a kodifikációs bizottságba is kinevezte a cárt, de az e téren végzett munkáját az a vád érte, hogy az nem más, mint a napóleoni törvények pusztja másolása.¹¹ Szperanszkij nem a francia forradalom, hanem a napóleoni császárság híve volt. Tervezetének lényege, hogy a cárt a legfőbb törvényhozó, aki nélkül semmilyen törvény nem születhet. Ő az igazságszolgáltatás legfőbb őrzője, az ítéleteket az ő nevében hozzák a bíróságok. A cárt áll a végrehajtó hatalom élén is. Az állami főhatalom a cárt személyében testesül meg, alatta egy választott képviselőkkel álló négylépcsős törvényhozó intézmény helyezkedne el, a hatalommegosztás elvére emlékeztető, de csak igen szerény jogosítványokkal.¹² Elképzeléseiből csak az Államtanács valósult meg, amelynek első ülését 1810. január 1-jén maga a cárt nyitotta meg. A program a cárt egészében soha nem realizálódott. Az Államtanács tanácsadó testületté vált törvényhozási kérdésekben, eredeti funkcióját nem tudta betölteni, mert a többi intézmény hiányzott mellőle.¹³

Bár I. Miklós ismerte a francia és az angol politikai intézményeket, ezek semmilyen benyomást nem gyakoroltak rá. Kedvenc külföldi példája Poroszország volt. Nem bízott a társadalom elitjében és a cárt részéről nem szándékozott megosztani velük azt a hatalmat, amely az isteni törvények szerint az autokratát illette. Valószínűleg I. Miklós legjelentősebb módosítása a kormánygépezet működésében az volt, hogy Kancelláriáját egy fontos hatalmi központtá fejlesztette.¹⁴ 1837-ben vitték végbe a provinciák adminisztratív reformját.¹⁵ Az önálló *főkormányzói* intézmény további fenntartására sok helyen nem láttak okot, ezért betagolták az államigazgatás hierarchiájába. *Kivételt képeztek* egyes régiók (Kaukázus, Szibéria, Finnország, Orenburg stb.), ahol a hatalmi központtól való nagy távolság szükségessé tette az erős helyi autoritást, vagy ahol a helyi viszonyok olyan mértékben különböztek az oroszországiaktól, hogy az uniformizált rendszerbe nem illettek bele, és a sajátos helyi problémák szükségessé tették az uralkodóval közvetlen kapcsolatban levő *főkormányzó* intézményét. Az orosz történelem menetét döntő módon befolyásolta az állam hatalmas szerepe, az agyoncentralizáltság.¹⁶

Az 1860-as évek reformjai idején a nemesség egyes képviselőinek arra a kérésére, hogy választhassa meg soraiból „a legjobb embereket”, a cárt türelmetlen haraggal reagált. A lojális nemesség képviselőiből összeálló nemzetgyűlés¹⁷ gondolatát II. Sándor mellett óriási hévvel ellenezte az arisztokrácia, az államhivatalok befolyásos körei: féltek, hogy háttérbe szorulnak a földbirtokosok érdekei. Számukra az autokrácia volt a reformok legjobb hordozója. A progresszívek oldaláról is támadták a nemzetgyűlés gondolatát, mert ők az autokrácia minden korlátozásában a privilegizált elit, az oligarchia uralmának erősödését látták. Az orosz politikai gondolkodás egyik eleme, *az elittel szembeni bizalmatlanság*, talán ekkor volt a legerősebb. A nemzetgyűlést elutasító döntés egy elszalasztott lehetőséget, fordulópontot jelentett. Az angolszász

és a skandináv gondolkodásmód azt még elfogadja, hogy a helyzet nem volt érett rá, de azt már nem, hogy a másik alternatíva az, hogy egyáltalán ne legyen semmilyen képviseleti szerv akkor, amikor a XIX. század fő tendenciája az *új elit*ek növekvő szerepvállalása és a szélesedő reprezentáció. A domináns orosz politikai gondolkodás viszont ezzel szemben azt vallotta, hogy ha nem rendelkezhet mindenki azonos jogokkal (s márpedig a másik erre éretlen), akkor senk se élvezze azokat. Egy tanácsadói jogkörrel felruházott, az orosz társadalom bármily szűk köréből (=nemesség) rekrutálódott nemzetgyűlés nagy jelentőségű lett volna a parlamentarizmus fejlődése szempontjából. Ezzel szemben a tekintélyelvű állam megerősítésének igénye, az orosz patriarális konzervativizmus modellje vált dominánssá.

Oroszországban a politika mint alrendszer önállósult és meghatározta a gazdasági és társadalmi élet fejlődését. Szinte kizárólag az állam fejlődött és erősödött, a társadalom csak kisegítő szerepet játszott. Az önállósult politikai szféra a társadalommal szemben is megszervezte önmagát: a dekabrista felkelés leverése után kiépült az orosz *rendőrállam*.¹⁸ A titkosrendőrség már I. Sándor alatt is létezett, de működése II. Miklós idején vált rendszeressé. Az utazási korlátozások és a cenzúra fő célja a nyugati eszmék keletre való áramlásának megakadályozása volt. Az 1881-ben bevezetett és 1917-ig hatályban maradt „Ideiglenes Rendelkezések” tovább erősítették a rendőrállamjellegét, mert a hadiállapothoz hasonló szükségállapot bármikori kihirdetését tették lehetővé.

A keleties egyeduradalom formájában önállósult politikai alrendszer mind *kívülről*, mind *alulról* mozdíthatatlannak tűnt. A *nagyhatalmi státust* az önkényuralom biztosította és a többség éppen ezen az alapon fogadta el ezt a hatalmat. A legfelsőbb hatalmi szférákban volt csak némi korlátozott mozgásteret az egyes csoportok által képviselt érdekeknek.

A modernizáció spontán módon zajlott le Nyugaton; Oroszországban a *cárok akaratából*. A nyugati példa Seton-Watson szerint¹⁹ nem tipikus, hanem *kivételes*: az emberiség többsége számára a modernizáció nem hatott felszabadítólag. A „*deliberalizáló*” modernizációnak három aspektusa van: 1. katonai, 2. gazdasági, 3. kulturális. I. Péter és utódai számára ez a prioritás szolgált zsinórmértékül. A mesterséges, voluntarista modernizálásból eredő probléma, hogy a változás elemei *kívülről* és *fölülről*, *kényszerítéssel* hatoltak be az orosz életbe. A fölülről előkészített reformok *titkosak* voltak, összeküvés jellegűek. A rendszert nem akarták átalakítani, csak tökéletesíteni.²⁰ A fölülről jövő forradalom konspiratív módszerei nem csak a hatalmat, hanem például a dekabristákat is jellemezte: igaz, hogy ők a csúcshoz képest „lent” voltak, de ugyanazon módszerekkel akartak forradalmat „fölülről”, és a politizálás szűk körét ugyanazon félelmek miatt rettegtek kibővíteni, mint a cárizmus. III. Sándor ugyancsak fölülről kezdeményezett ellenforradalma ment végbe az 1880-as, 1890-es években.

Az orosz történelem „európai korszaka” I. Péterrel kezdődött, a „nemzeti korszak” I. Miklóssal. Bár kézenfekvőnek tűnne a „forradalmár” és „ellenforradalmár” (vagy: reformer és reformellenes) cárokra való felosztás, valójában ez túl leegyszerűsítő lenne. Az orosz nemzeti nacionalista konzervativizmus már Nagy Péter korában is jelen volt, „...attól az időtől kezdve léte-

zik, amióta I. Péter az első szakállt lenyírta...”(Herzen)²¹ A miklósi kor arisztokráciája franciául beszél és ír, a német civilizáció iránt érdeklődik, mégsem válik európaivá. A cárok alatti periodikus cikkek a két orientáló érték-csoport között mindig több tényező által meghatározott mozgások voltak, amelyek közül inkább *a kívülről jövő modernizációs kényszer*, valamint a kihívásra adott válasz sajátosan orosz társadalmi és politikai környezete vált dominánssá, mintsem annak szubjektív összetevői.

V. fejezet

...és a köztes periféria

Néhány évtizedes fejlődés után, az 1880-as évekre a nacionalista panszlávizmus hatalmas befolyásra tett szert az orosz hivatalos körökben.¹ Az orosz sajtó kezdetben gyéribben, majd egyre sűrűbben támadta a finnek közjogát, míg a század utolsó évtizedeiben már valóságos elkeseredett, gyűlölködő hajsza folyt az újságokban a finn alkotmány ellen. A „finn-kérdés” nem önmagában jelentkezett, mellette jelen volt az „örmény-kérdés”, „lengyel-kérdés”, „zsidó-kérdés” stb. Míg az orosz liberálisok számára Finnország egy utópikus álom volt, az abszolutizmus konzervatív hívei szervesen beépítették érvelésükbe a szlavofil állameszme tanításait.²

A sajtópolémia kirobbanásával lezárult az a korszak, amelyet A. Armfelt a nős ember házasságon kívüli viszonyával jellemzett: „Mindenki tud róla, mindenki elnézi, és minél kevesebb szó esik róla, annál boldogabban élnek egymással az érintett felek.”³

A nacionalista hangulatkeltést a sértett hangvétel, a nagyhatalmi gőg jellemezte: „Sem az ókori, sem az újkori történelem ... nem szolgált hasonló példával, hasonló megalázkodással, a peremterületeknek az állam törzsterületeihez képest ilyen kiváltságos helyzetével. Hol lehet olyan anomáliát találni, hogy az orosz fegyverek által meghódított finnek de iure és de facto minden állampolgári joggal rendelkeznek a Birodalom egész területén, az orosz nemzetiségűek pedig (bár uralkodó náció a Birodalomban) jogtalanok és de facto elnyomottak Finnországban?”⁴

A lassan modernizálódó Oroszország a XIX. század végén egységes adminisztratív rendszert akart létrehozni. Az I. Sándor által meghódított területek közül már csak Finnországnak volt különleges jogállása, privilegizált státusza. A modern és hatékony bürokratikus gépezet, az erőszakszervezetek a század végére sokkal eredményesebben szolgálták az orosz állam abszolutisztikus centralizációját, az *„általános birodalmi érdekek”* nagyorosz eszméje mentén történő integrációját.⁵ A „birodalom érdeke” nagyon erős argumentum volt, indefinit jelentéstartalma ellenére, s mert az önkényesség játéktere igen messze terjedt az interpretációt illetően, az érdekek artikulálása szempontjából nélkülözhetetlen legitimációs tényező és hivatkozási alap lett.

Finnországot és Oroszországot nagyon kevés közös érdek kötötte össze. Az egyetlen egyesítő faktor Oroszország katonai és politikai érdeke volt. A német egység létrejötte után Finnország érzékeny stratégiai helyzetben találta magát. A nagyhercegség katonai jelentősége felértékelődött, Németország gazdasági és katonai megerősödésével Szentpétervárott egyre

nagyobb figyelmet szenteltek annak a kérdésnek, hogy a főváros szomszédságában levő Finnország lojális-e.⁶ Kuropatkin hadügyminiszter a következőképpen foglalta össze a katonai körök követelését: „A Birodalom alapvető védelmi és biztonsági érdekei Finnország irányában megkövetelik, hogy a főváros közelében levő határország gyorsabban és teljesebben legyen beolvasztva az Impériumba, mint a többi.”⁷

II. Miklós a konzervatívok befolyására a finn viszonyoknak az oroszországihoz való közelítése mellett döntött. N. Bobrikovot nevezte ki a Finn Nagyhercegség főkormányzójává, aki az orosz militarista és konzervatív-nacionalista körök képviselője volt. Az általa kidolgozott program tulajdonképpen a régóta ismert követelések pontokba szedett summázatát nyújtotta a finn különállás felszámolására. A főkormányzó személyében az autonóm finn állam az egyik tradicionális támaszát veszítette el.⁸

1899-ben jelent meg a cár Februári Manifesztuma, amelyet a korabeli finn közvélemény és az azóta eltelt idő történetírása korszakhatárnak tekint, mivel ezzel elkezdődött az „elnyomás első periódusa”. A finnek „államcsíny”-ként értékelték a manifesztumot, amellyel felszámolták a nagyhercegség politikai függetlenségét. Ez a megközelítés található a kortárs magyar Popini Albertnél is: „... ez az ukáz minden kérdésben, amelyről az uralkodó kénye kijelenti, hogy az egész birodalom érdekeire vonatkozik, megvonja az országgyűléstől a törvényhozásban résztvevés jogát ... és csak a tanácsadó testület sovány szerepét hagyja meg neki; ami lényegében nem egyéb, mint Finnország állami önállóságának eltörlése és bekebelezése Oroszországba.”⁹ Ez az értékelés azonban nem állja meg a helyét, mert a finn rendek soha nem voltak ilyen jogosítványokkal felruházva a birodalmi szintű törvényhozás tekintetében. Ennek ellenére makacsul tartja magát ez a legenda, pedig a manifesztum szigorúan *jogi szempontból, alapjaiban nem változtatta meg* a finn–orosz kapcsolatok jellegét. Ahogy azt R. Alapuro és O. Jussila meggyőzően bizonyítják¹⁰, Finnország a manifesztum után is tisztán egyedülálló kivétel maradt az Impériumon belül: bár a finn közjogi felfogástól eltérően *nem ismerték el államnak*, de elismerték mint önmagát kormányzó „oblaszty”-ot. A helyi finn törvényeket úgy írták le, mint az általános orosz törvények alóli *kivételt*. A manifesztum tényként kezelte, hogy *törvényhozási szempontból a birodalom két részre van osztva: Finnországra és Oroszországra*. A nagyhercegség törvénykönyve továbbra is hatályban maradt, az orosz provinciális közigazgatás nem került bevezetésre, ezt nem is tervezték. Inkább arról van szó, hogy a korábbi évtizedek rugalmas pétervári politikája túl magabiztossá tette a finneket, és most le kellett szállniuk a földre. Valójában nem történt más, mint – engedve a konzervatív körök nyomásának – megszüntetve a majd' egy évszázados indefinit állapotot, kísérlet történt Finnország „visszahozására”¹¹ azáltal, hogy egzakt módon körülírták a nagyhercegség közjogi helyzetét az Orosz Birodalmon belül. Vitte definíciója szerint: „... Finnország az Orosz Birodalom elválaszthatatlan része; a finn törvényhozás nem korlátozhatja az orosz kormány kompetenciáját – épp ellenkezőleg: a szuverén orosz törvényhozás írja körül bizonyos finn intézmények joghatóságát.”¹²

Furcsa kompromisszum tehát a Februári Manifestum, mert két egymással ellentétes érdeknek tett egyszerre eleget: A konzervatív köröket megnyugtatta az unifikáció jogi alapvetésével, a finneknek pedig régi óhaja volt a két ország viszonyának jogi alapokra helyezése. E viszony definiálásának – amúgy a finnek által régóta ismert – orosz olvasata mély indulatokat kavart fel nem csak a lojális finnekben, hanem az orosz liberálisokban is. Nyugat-Európa értelmisége is megmozdult, és küldöttségük olyan tiltakozó jegyzéket vitt a cárhoz, amelyet több mint kétezer jeles személyiség írt alá, egyebek közt: Zola, Herbert Spencer, Ibsen, Anatole France.¹³ A cár nem fogadta a küldöttséget, de az ún. unifikációs kurzus támogatóinak elképzelései soha nem valósultak meg Finnországgal kapcsolatban. Ennek fő okai két csoportra oszthatók:

1. Az orosz birodalmat a XX. század első két évtizedében megrázó bel- és külpolitikai válságok, amelyek a cárizmus bukásához és Finnország függetlenné válásához vezettek.

2. Az autonóm finn állam de facto elkülönültségének jelentős mértéke.

Az első csoportba tartozó okok részletes kifejtése meghaladja a tanulmány kereteit, ezért csak utalunk azokra a főbb problémakörökre, amelyek Finnország politikatörténetét meghatározták: Az orosz–japán háborúban elszenvedett vereség és az 1905-ös forradalom a modernizációs kihívásokra válaszokat kényszerített ki a cárizmustól. A politikai koncessziók eredményeként Finnországban először visszaállították a „status quo ante Bobrikov”-ot, majd kiterjesztették a választójogot, felszámolták a rendi országgyűlést és az általános, egyenlő és titkos választójog alapján modern, egykamarás parlamentet választottak. A sztolipini „reakció” Finnország számára az unifikációs kurzus második kiadását jelentette, amelyből szintén nem valósult meg semmi. Az első világháború és főleg 1917 eseményei azokat a törekvéseket erősítették fel a finn politikai pártokban, amelyek a függetlenség kikiáltásához vezettek.

Az okok második csoportját az *orosz és finn modernizáció divergenciája* jellemzi. A finn felzárkózás sikerei a hátrányok ledolgozásában, valamint a modernizáció oroszországi változatának nyilvánvalóvá vált sikertelensége a nyugati centrumhoz való felzárkózást illetően alkotják e divergencia lényegi elemeit.

A „modernizáció” és „tradicionalizmus” olyan absztrakt fogalmak, amelyek segítségével a történelem jobban megérthető. A kapitalizmus fejlődésének történetében e két fogalom olyan szimbólum, amely a centrum és a periféria leírását szolgálja más fogalomcsoportok segítségével. A modernitás önmagában is egy olyan érték, amely orientálta a XIX–XX. század emberét. A modern kor gondolkodásában olyan értékek a domináns elemek, mint a „kísérlet”, a „fejlődés”, a „haladás”, stb. A modernizáció többet jelent, mint gazdasági fejlődést, mert hatását a társadalom más szféráiban is kifejti. A „modern” és „tradicionális” olyan szimbólumok, amelyek társadalmilag és politikailag strukturáltak, a politika termékei. A szimbólumok hatalma és a hatalmi szimbólumok ereje nem önmagukban rejlik: a hatalom azon társa-

dalmi erők és csoportok kezében van, akik magukénak tekintik e szimbólumokat, és akik önmeghatározása kifejeződik ezekben a szimbólumokban.

A finn *köztes periféria* egyik jellemző vonása az, hogy a modernizációs elemek általában kívülről érkeztek, míg a tradicionalizmus mélyen gyökerezik a finn politikai kultúrában. Ha a két szimbólumcsoportot fogalompárokkaal érzékeltetjük, akkor az alábbi képletet kapjuk:¹⁴

MODERN	TRADICIONÁLIS
centrum	periféria
új	régi
urbánus	agrárius
nemzetközi	nemzeti
individuális	közösségi
racionalitás	tradíció

Az orosz modernizációval szorosan együtt vizsgálva a finn fejlődést, a *kísérlet* az egyik legszembetűnőbb szimbolikus elem, amely új intézmények létrehozásában vagy reformok formájában nyilvánult meg. Az 1710-től 1870-ig terjedő időszakban az orosz cárok, úgy tűnik, lényegében azonos véleményen voltak abban, hogy a nyugati határországok különleges jogai és a helyi elit privilégiumai mindaddig fenntarthatók, míg azok összhangba hozhatók a birodalom általános érdekeivel. Ez egyben az autonómia határát is jelentette a helyi közigazgatás és a társadalmi aktivitás számára.

Míg a birodalom belső viszonyainak átalakítására tervezett politikai és társadalmi reformok több évtizeden át vártak magukra, addig a határországokban a modernizáció szabadabb mozgásteret élvezett. Finnország esetében ez azt jelentette, hogy az autokrácia olyan új intézményeket hozott létre, amelyek megfelelője nem volt meg Oroszországban, és amelyek 1809 előtt Finnországban sem léteztek. A porvooi országgyűlésre összehívott finn rendekkel egy olyan új közjogi intézmény (a rendi országgyűlés) jelent meg az országban, amely korábban csak Stockholmban működött. Az aktus jelentőségét tovább növeli az, hogy Oroszországban nem volt sem választott, sem kinevezett képviseleti testület. I. Sándor a rendek előtti beszédében fogadalmat tett a korábbi (svéd!) alaptörvények megtartására – *alkotmányként* említve azokat –, amelyek biztosítják új alattvalói *törvényes jogait*. Hasonlóan szokatlan volt a kor oroszországi politikai viszonyai között a cári beszéd azon kitétele, hogy a finneket a *nemzetek sorába* emeli. Mindenoroszok cárja Finnország nagyhercege lett, s ilyen minőségében a hatalma nem volt korlátlan. Bármily indefinit is volt jogi szempontból az alaptörvényekre tett eskü, az megfelelt a kor általános jogi felfogásának, és már önmagában is a hatalom önkéntes korlátozását jelentette. A svéd törvények nem csak mai szemmel, de a francia forradalom tükrében sem voltak demokratikusak. Az önkényuralkodó számára ellenben a következő korlátok tudomásul vételét jelentették: a törvényhozás a diéta mint konzultatív testület részvételével történhet; a társadalom életét törvények szabályozzák; a társadalom tagjai személyükben szabad emberek, akik viszonylag széles politikai jogokkal rendelkeznek.

Új intézmény volt a *senátus* az élén álló *főkormányzóval*. A helyi autoritást, a végrehajtó hatalmat testesítette meg. Szerkezetét és funkcióját tekintve ez tekinthető a finn kormányznak. A helyi ügyekben nagyfokú autonómiát élvező testület közvetlenül a cárnak volt alárendelve. Az autonóm finn állam intézményei és az orosz kormányzati szervek között nem állt fenn hierarchikus viszony, egymástól különválasztva működtek.

Autonóm intézmény volt a *Finn Nemzeti Bank* is, amely biztosította a finn pénzügyek relatív, az állami költségvetésnek pedig teljes függetlenségét a birodalmitól. Az önálló finn nemzeti valuta bevezetése a finn pénzügyi rendszer teljes különválását jelentette.

A tradicionális, mozdulatlan finn társadalom az 1860-as évek reformjai révén egy hosszú átalakulás útjára lépett. A reformok hozta változások jellemzője az volt, hogy a modernizációs átalakulásban Finnország passzív szerepe megszűnik, azt az aktív állami szerepvállalás váltja fel. A hagyományos finn magatartás 1863-ig a status quo megőrzésére koncentrált, és a nemzeti öntudatra ébredés nacionalista programjának tudatos elemei sem mutattak ezen túl. A nyugat-európai piacra való kilépéssel a kihívások sokkal közvetlenebbül érték Finnországot, s a folyamat hárompólusú viszonyrendszerre bővült: a) a Nyugat modernizációs kihívásai; b) az orosz reformok és ellenreformok c) a finn átalakulás endogén tényezői. A gazdaság felélénkülése olyan spontán hatásmechanismusokat váltott ki a társadalom különböző szféraiban, amelyek a modernitás irányába való elmozdulást segítették.

A modernizáció kétoldalú folyamat: egyfelől felbontja, átalakítja, elpusztítja a tradicionális helyi műveltséget, a folyamat másik oldalán lokális, korlátozott létüket felváltva, megvalósul az „elsüllyedt civilizációk” újjáéledése.¹⁵ A „népi kultúra” kifejezés a modernizáció idején született, de amit a fogalom takar, már korábban is jelen volt, mintegy „láthatalanul”. A finn népi kultúra láthatóvá válása a XIX. század első felében zajlik le, ekkor válik értékke, rendszerre, azaz kultúráként megragadhatóvá. Felfedezése, közismertté tétele felpezsdítette a magas kultúrát, amely ekkor még svéd nyelven szólalt meg. A Kalevala összegyűjtése egy csodás múlttal adományozta meg a finneknek. A kialakuló nemzetfelfogás felfedezte a paraszti társadalom egyéb értékeit is, a parasztságban nem a populáris tömegtámogatás eszközt látta, a kulturális szimbólumok egy új identitás kifejezését szolgálták. A modernizációhoz feltétlenül meg kell teremteni a társadalmi konszenzust. Finnország történelmi példája mutatja, hogy ez nem feltétlenül egy nyelvben és kultúrájában egységes nemzetállam konszenzusa lehet csupán, hanem egy etnikailag plurális társadalomé is.

Az európai centrum országaiban a kultúra közvetítés sűrű csatornái kapcsolták a társadalom alsó rétegeit az elithez, és mintegy a felsőbb rétegekben zajló kultúraépítés uszályában alakult ki az előbbi vulgáris, populáris változata. A periféria országaira a „kulturális dualizmus” (Németh László) volt a jellemző. A tőkés világgazdasági rendszerbe való bekapcsolódás következtében az uralkodó osztályok műveltsége egyre inkább átállt a centrum által diktált stílus és divat követésére, míg a parasztság kulturálisan „önellátó” volt.¹⁶

A finn modernizáció sajátos vonása az, hogy a kulturális dualizmust már a nemzeti öntudatra ébredés korai szakaszában kezdte felszámolni a svéd nyelvű elit. A két kultúra megtermékenyítette egymást, és tudatos szervezőmunka eredményeként a század végére egységes polgári kultúrává fonódtak össze. A közép-kelet-európaiktól eltérő módon korán kiépültek a kultúra-közvetítés intézményi keretei, és fokozatosan eltűntek azok a határok (nyelvi, kulturális, társadalmi), amelyek az elitet és a parasztságot elválasztották egymástól. A társadalmi mobilitás gazdasági háttérének létrejöttével a modernizáció mozgásba hozta a falusi társadalmat: a parasztok, anyagi lehetőségeiknek megfelelően, taníttatták gyermekeiket, lehetővé vált a polgári szokásokhoz és a városi műveltséghez való gyors felzárkózás.

A polgárosodó paraszti társadalom egyben a tradicionális elemek hordozója is volt. A vidék mélységes konzervativizmusa, a hagyományokhoz való ragaszkodás a finn politikai kultúrának szintén lényeges alkotóeleme. A tradicionális szimbólumok továbbélése és hatása egyrészt a túlélést biztosította a társadalom számára, másrészt modernizációs elemekkel egybeépülve a szimbólumok intézményesültek. Az industrializáció vidékies jellege miatt a marginalizáció elsődleges és másodlagos formái nem fejtették ki romboló hatásukat a hagyományos közösségekre. A kapitalizmus individualitását elutasították a finnek és a közösség szerepét helyezték azzal szembe. A patriarchális viszonyok még akkor is erősen tartották magukat az iparban, amikor már a közösségi érdekképviselő szakszervezeti formája rég megerősödött.

Hasonlóan mély hagyományai voltak az önkormányzás különféle formáinak. A pogány időkig visszanyúlhatnak a közösségek autonóm mozgásának gyökerei, és a XIX. század önkormányzati reformjai építettek ezekre a tradíciókra. Mind önkormányzati, mind állami szinten keveredtek a modern és a tradicionális elemek: a direkt participáció a helyi ügyek intézésében továbbra is domináns maradt, de az országos politika színterén a modern intézmények térhódítása következett be: általános választójog, egykamarás parlament, pártok, stb.

A XX. század elején Finnországban egy olyan politikai rendszer és pártstruktúra épült ki, amely tükrözte a társadalom ideológiai, nyelvi, szociális és osztálykülönbségeinek politikai érdekek szerinti tagoltságát. A nyugati centrum reflexiójaként, svéd és német közvetítéssel megjelentek azok az eszméáramlatok, amelyek a polgári társadalommal szemben jelentettek kihívást. A modernizáció szempontjából az orosz pártok és társadalomelméletek nem gyakoroltak olyan hatást *Finnországra*, hogy ott *mintakövetésre* inspiráltak volna.

Finnország mint önálló politikai egység a napoleoni háborúk nem kívánt mellékhatásaként jött létre, és az I. világháború végén nyerte el szuverenitását. A finn államot, annak intézményeit Oroszország hozta létre, és speciális földrajzi helyzete miatt Finnország egy köztes perifériában fejlődött. A finn felzárkózás endogén és a köztes helyzetből adódó exogén tényezők komplex együtthatásának eredményeként sikeresebb volt, mint a periféria országainak többségében. Az 1930-as évek végére, egy hatvanéves fejlődési szakasz eredményeként, Finnország kivált az európai perifériából és a skandináv országokkal együtt felzárkózott a nyugat-európai centrumhoz.

Az Oroszországhoz fűződő különleges viszony a függetlenség elnyerése után is politika- és történelemformáló tényező maradt. A szovjet modernizációs kísérlet lenini, majd sztálini kiadásai közvetlen kihívást és nemegyszer katonai fenyegetést (1939/40) jelentettek Finnország számára. A nagyhatalmak közötti nemzetközi viszonyrendszerben helyét kereső Finnország a két világháború között úgy definiálta önmagát, mint a *Nyugat előretolt védőbástyája a bolsevik fenyegetéssel szemben*. A második világháborút követően a német „Realpolitik”-ot megelőzve, megtörtént az önmeghatározás újragondolása. A *„Finnország kapocs Kelet és Nyugat között”* paradigmával próbálták enyhíteni azt a keserű tényt, hogy a Molotov–Ribbentrop paktum után a háborúban győztes nagyhatalmak is de facto szovjet érdekszférának ismerték el Finnországot.

Jegyzetek

I. FEJEZET

1. Itt utalhatunk például a Molotov–Ribbentrop paktum érdekszférákat felosztó passzusaira, amelyek kivétel nélkül ezeket a területeket érintették.
2. Jussila, Osmo: Suomen perustuslait. Venälaisten ja suomalaisten tulkintojen mukaan. 1808-1863, Historiallisia Tutkimuksia LXXVII, Suomen Historiallinen Seura (=SHS), Helsinki(=Hki), 1969. 276.; Platonov, S.F.: Oroszország története. Atheneum, Budapest, 1936(?), 331.; Klinge, Matti: From the French to the Russian Revolution: Finland in Transition. Scandinavian Review, Vol.75, No.4, Winter 1987. 125.; Jutikkala, Eino – Pirinen, Kauko: A History of Finland. Heinemann, London, 1979. 159.;
3. Nagy Péter azzal indokolta Karélia és Wiborg elvételét a svédektől, hogy a „...hölgyek Szentpéterváron nem tudtak nyugodtan aludni, míg a finn határ ilyen közel volt fővárosunkhoz.”
4. Puntila, L.A.: The Political History of Finland, 1809–1966. Otava, Hki, 1974. 22.
5. Jussila: id. mű 278.
6. uo. 277.
7. Popini Albert: Finnország a XIX. században. Nyíregyháza, 1900. 31.; Jutikkala – Pirinen: id. mű, 160.; Jussila: id. mű 265.; Huxley, Steven Duncan: Constitutionalist Insurgency in Finland: Finnish „Passive Resistance” against Russification as a Case of Nonmilitary Struggle in the European Resistance Tradition. Studia Historica 38, SHS, Hki, 1990. 83.; Numminen, Jaakko: Finland's Foreign Policy as an Autonomous Grand Duchy and the Winning of Independence In: Finnish Foreign Policy, Studies in Foreign Politics. Hki, 1963. 23.
8. Kemiläinen, Aira: Nationalism in Nineteenth Century Finland. Studia Historica 33, SHS, Hki, 1989. 107.
9. Jávorszky, Béla: Észak-Európa kisebbségei. Magvető, Budapest, 1991. 91.; Jussila: id. mű 271.
10. Finnek, észtek. A magyarok északi testvérei. KMEY, Budapest, 1928. 220.
11. Alapuro, Risto: State and Revolution in Finland. University of California Press, Berkeley–Los Angeles–London, 1988. 24.
12. Finnek, észtek... 218.

13. uo. 219.
14. uo.; Popini: id. mű 34.; Jackson, J. Hampden: Finland. Georg Allen & Uniw Ltd., London, 1938(?). 50.; Berend T. Iván – Ránki György: Gazdasági elmaradottság, kiutak és kudarcok a XIX. századi Európában (Az európai periféria az ipari forradalom korában) In: A szerzők által szerkesztett, azonos című tanulmánykötetben, KJK, Budapest, 1979. 35.
15. Popini: id. mű 34.
16. Ejdelman, Natan: Forradalom? Felülről?!, Maccenas-TÉKA, Budapest, 1989. 267.
17. Jussila: id. mű 266.
18. Alapuro: id. mű 22.; Thaden, Edward C.: Russia's Western Borderlands 1710–1870. Princeton Univ. Press, Princeton, New Jersey, 1984. 231.
19. Dolmányos István: Finnország története. Gondolat, Budapest, 1972. 192.
20. Klinge, M.: A Brief History of Finland. Otava, Keurun, 1981. 53.
21. Jutikkala–Pirinen: id. mű 159.
22. Ejdelman: id. mű 120.
23. Ejdelman: id. mű 122.; Puntila: id. mű 23.; Platonov: id. mű 328.
24. Jussila: id. mű 268.
25. uo. 264.
26. Jelavich, Barbara: A Century of Russian Foreign Policy 1814–1914. J.B. Lippincott Company, Philadelphia and New York, 1964. 44.
27. Dolmányos: id. mű 201.
28. Platonov: id. mű 329.
29. Klinge: A Brief History... 57.
30. Finnek, észtek... 220.
31. Jutikkala – Pirinen: id. mű 162.
32. uo. 162–163.; Popini: id. mű 35.; Alapuro: State and Revolution... 23.; Kemiläinen: id. mű 106.; Numminen: id. mű, p.24.; Smith, C. Jay Jr.: Russia and the Origins of the Finnish Civil War of 1918. The American Slavic and East European Review, 1955 Vol. XIV, 481.
33. Jussila, O.: Finland's Progress to National Statehood within the Development of the Russian Empire's Administrative System. In: Nationality and Nationalism in Italy and Finland from the mid-19th Century to 1918. ed.: VÄISENEN, Maija Studia Historica 16, SHS, Hki. 1984. 95.
34. Popini: id. mű 35.; Kemiläinen: id. mű 106.; Jutikkala – Pirinen: id. mű 163.
35. Jutikkala–Pirinen: id. mű 163.; Jussila: Finland's Progress... 96., és Suomen perustuslait... 271.; Alapuro: State and Revolution... 23.
36. Jutikkala–Pirinen: id. mű 164.
37. Jussila: Suomen perustuslait... 277.
38. uo. 269.
39. Popini: id. mű 59.; Puntila: id. mű 12.
40. Jutikkala–Pirinen: id. mű 161.
41. uo.

42. Jussila: Suomen perustuslait... 271.
43. uo. 270.; Az első alkotmánytervezet 1841-ben készült el. A gusztáviánus szellemben megfogalmazott alaptörvényt a cárnak is eljuttatták, de az ügy viszhang nélkül maradt.
44. Jussila: Suomen perustuslait... 273.
45. uo. 272.; Kemiläinen: id. mű 118.; Jutikkala–Pirinen: id. mű 169.
46. Jussila: Finland's Progress... 97.
47. Jussila: Suomen perustuslait... 273.
48. Puntila: id. mű 38.
49. uo. 39.
50. uo. 47.; Jussila: Suomen perustuslait... 276.; Finnek, észtek... 220.; Jutikkala – Pirinen: id. mű 184.
51. Jussila: Suomen perustuslait... 275.

II. FEJEZET

1. Klinge, M.: Let us be Finns! In: *Studia Historica* 16, 123.
2. Blomstedt, Yrjö: National and international viewpoints of the Finnish upperclass in the 19th century. In: *Studia Historica* 16, 20.
3. Jávorszky: id. mű 96.
4. Kemiläinen, A.: Initiation of the Finnish people into nationalist thinking. In: *Studia Historica* 16, 114.
5. Popini: id. mű 48.
6. Kemiläinen: Nationalism in... 111–112.
7. u.ő: Initiation of... 106.
8. uo. 119.; u.ő: Nationalism in... 109.; Jávorszky: id. mű 92.; Puntila: id. mű 40.; Haapala, Pertti: How was the Working Class Formed? The Case of Finland 1850-1920. In: *Scandinavian Journal of History* (=SJH), 1987. Vol.12, No.3, 192.; Alapuro, R.: Nationalism in Finland: A Comparative Perspective In: *Scandinavian Political Studies*, Vol.2, No. 1. 1979, 26.; u.ő: State and Revolution... 94.
9. Puntila: id. mű 40.
10. Kemiläinen: Nationalism in... 119.
11. Mylly, Juhani: The Emergence of the Finnish Multi-Party System. In: *Political Parties in Finland*. University of Turku, Political History C:21, ed.by: Mylly, J.–Berry, M. Turku 1984. 14.
12. Liikanen, Ilkka: Light to our People: Educational Organization and the Mobilization of Fennomania in the 1870's. In: *SJH*, Vol.13, No.4, 424.
13. Popini: id. mű 121.
14. Blomstedt: id. mű 23.
15. Alapuro: State and revolution... 97.
16. Jávorszky: id. mű 90.
17. Puntila: id. mű 42.; Kemiläinen: Initiation of...109.; Jutikkala-Pirinen: id. mű 179.
18. Jutikkala–Pirinen: id. mű 178.

19. uo. 170.
20. Jackson, J. H.: id. mű 61–63.
21. Hobsbawm, Eric: Some Reflections on Nationalism. In: *Imagination and Precision in the Social Sciences*. eds.: T. J. Nossiter, A. H. Hanson and S. Rokkan London, 1972. Faber & Faber 392–404.
22. Popini: id. mű 30.
23. Kemiläinen: *Initiation of...* 117.
24. Klinge: *A Brief History...* 67.; *Alapuro: State and Revolution...* 27.
25. *Alapuro: State and Revolution...* 36.
26. *Alapuro: Nationalism in...* 27–28. (1886: a finn nyelv megengedett a hivatalos levelzésben; 1894: a szénátusban is használható)
27. Kemiläinen: *Initiation of...* 110.
28. *Alapuro, R.: An Interface Periphery*. Helsingin Yliopisto, Hki, 1980. 20.
29. Kemiläinen: *Nationalism in...* 94.
30. Klinge: *Let us be...* 121.
31. uo.

III. FEJEZET

1. Berend T. Iván–Ránki György: *Európa gazdasága a 19. században 1780–1914*. Gondolat, Budapest, 1987. 647.
2. Berend T. I.–Ránki Gy.: *Underdevelopment in Europe in the Context of East-West Relations in the 19th Century*. Akadémia, Budapest, 1980. 26.
3. Berend T. I.–Ránki Gy.: *Gazdasági elmaradottság...* 26.
4. Berend–Ránki: *Underdevelopment...* 16–17.
5. u.ők: *Gazdasági elmaradottság...* 111.
6. uo. 61–75.
7. uo. 37.
8. u.ők: *Európa gazdasága...* 302.
9. uo. 304.
10. Schybergson, Peer: *Finlands industri och den ryska marknaden under autonomins tid (1809–1917)*. In: *Turun Historiallinen Arkisto* 41, Tammissaari, 1986. 120–133.
11. vö.: Jutikkala, E.: *Suomen talonpojan historia*. SKS, Hki. 1958. 478.
12. Kollontaj, A.M.: *Zsizny finljandszkih rabocsih*. Szpb. 1903. „T-vo Hudozslesztvennoj Pecsaty”, 7.
13. Jaakkola, Jalmari: *A finnek története*. Magyar Történeti Társulat, (Budapest?, 194?), 118.; Kollontaj: id. mű 32.; Zserbin, A.Sz.: *Formirovanyije promüslennogo proletariata v Finljanyii vo vtoroj polovinye XIX. v.*, Izd. AN SzSzSZR, Moszkva–Leningrad, 1963. 44.
14. Berend–Ránki: *Gazdasági elmaradottság...* 48.

15. Pihkala, Erkki: Relations with Russia, Foreign Trade and the Development of the Finnish Economy 1860–1939. In: Economic Development in Hungary and Finland 1860–1939. Communications No.18, Hki. 1985. 35.
16. Peltonen, Matti: Technical and Economic Development of the Finnish Agriculture in 1860–1919. In: Communications No.18, 90–99.; Kuustere, Antti: The Role of State as Supplier of Capital in Finland during the Latter Half of the 19th Century. In: Communications No. 18, 143.; Hjerppe: id. mű 49–58.
17. Hjerppe: uo.; Pihkala: id. mű 36.; Klinge: A Brief History..., 86.; Alapuro: An Interface... 35.; Peltonen: id. mű 90.; Alapuro: State and Revolution... 33.
18. Hjerppe: id. mű 59.
19. Berend-Ránki: Európa gazdasága... 552.
20. Haapala: id. mű 181.
21. Pihkala: 1855 után. id. mű 29.
22. Jörberg, Lennart: Az ipari forradalom Skandináviában. In: Gazdasági elmaradottság. szerk. Berend-Ránki. Moszkva, 1975. 134.; Pihkala: id. mű 37.
23. Jörberg: id. mű 37.
24. uo. 195.
25. Berend-Ránki: Európa gazdasága... 553.
26. Jörberg: id. mű 228.; Pihkala: id. mű 29.; VIII. Suomalais-Neovostoliittolainen Yhteiskuntahistorian Symposiumi. Turussa 2–6. 9. 1984. Turun Historillinen Arkisto 41. Tammisaari, 1986. 135.
27. Pohlebkín, V. V.: SzSzsR–Finljangyija. 260 let otnosenij 1713–1973. Moszkva, 1975. 134.
28. Paasivirta, Juhani: Finland and Europa. Studia Historica 29, SHS, Hki, 1988. 42.
29. Pihkala: id. mű 25.
30. uo. 27.; Jutikkala–Pirinen: id. mű 170.
31. Platonov: id. mű 350.
32. Pihkala: id. mű 26.; VIII. Suomalais... 134.
33. Puntila: id. mű 49.; Jutikkala–Pirinen: id. mű 185.; Pihkala: id. mű 30.; Kuusterä: id. mű 151.; Miljan, Toivo: Nationbuilding nationalism in Finland. In: Acta Universitatis Stockholmiensis, Studia Baltica Stockholmiensia, 2. 1985. 190.
34. Jutikkala–Pirinen: id. mű 185.; Kuusterä: id. mű 151.; Klinge: A Brief History... 76.; Pihkala: id. mű 30.
35. Pihkala: id. mű 34.; Jutikkala–Pirinen: id. mű 192–193.; Pohlebkín: id. mű 109.
36. Alapuro: State and Revolution... 31.; Klinge: A Brief History... 72.
37. Popini: id. mű 47.
38. Puntila: id. mű 178.
39. Alapuro: State and Revolution... 59.
40. Kuusterä: id. mű 150.
41. Sikkanen, Hannu: Social Preconditions for the Modernization of Finnish Society. In: Communications No.18, 195.; Berend-Ránki: Gazdasági elmaradottság... 58.
42. Kuusterä: id. mű 152.; Jörberg: id. mű 232.

43. Jörberg: uo.; Miljan: id. mű 190.
44. Alapuro: State and Revolution... 29.
45. Hjerppe: id. mű 60.
46. Berend-Ránki: Európa gazdasága... 20.
47. Jussila: Finland's progress... 108.
48. Kemiläinen: Nationalism in... 110.; Berend-Ránki: Európa gazdasága... 551.
49. Alapuro: State and Revolution... 47.; Alapuro, R.: On the Political Mobilization of the Agrarian Population in Finland: Problems and Hypotheses. In: Scandinavian Political Studies, Vol.11, Oslo, 1976. 63.; Miljan: id. mű 191.
50. Hjerppe: id. mű 62.
51. vö.: Berend T.I.: Válságos évtizedek. Gondolat, Budapest, 1982. 257–258.

IV. FEJEZET

1. Ejdelman: id. mű 78.
2. Seton-Watson, Hugh: The Russian Empire 1801–1917. Oxford, Clarendon Press, 1967. 731.
3. Pihkala: id. mű 28.; Berend-Ránki: Gazdasági elmaradottság... 44., és Európa gazdasága... 509.; Seton-Watson: id. mű 331.
4. Seton-Watson: id. mű 730.
5. uo. 226–227.
6. uo. 225.
7. uo. 335.
8. Zajoncskovszkij, P.A.: Pravityelsztvennij apparat szamogycrsavnoj Rosszii v XIX. v., Izd. „Müszl”, Moszkva, 1978. 32.
9. uo. 221–224.
10. Seton-Watson: id. mű 103.
11. uo. 106.
12. uo. 104.; Szperanszkij, M.M.: Projektü i zapiszki. Izd. „Müszl”, Moszkva, 1978. 221.
13. Seton-Watson: id. mű 105.
14. uo. 206.
15. uo. 208–209.
16. Ejdelman: id. mű 70.
17. Seton-Watson: id. mű 352–353.
18. Köves Erzsébet: Kelet és Nyugat. Orosz eszmék I. Miklós korában. Magvető, Budapest, 1982. 15.; Jussila, O.: Nationalismi ja vallankumous venäläis-suomalaisissa suhteissa 1899–1914. Historiallisia Tutkimuksia 110, Hki. 1979. 309.; Luntinen, Pertti: F. A. Seyn. A Political Biography of a Tsarist Imperialist as Administrator of Finland. SHS, Hki. 1985. 49.
19. Seton-Watson: id. mű 728.

20. uo. 731. Köves: id. mű 261.; Ejdelman, idézett könyvét egészében ennek a problémakörnek szentelte.
21. idézi: Köves E.: id. mű 220.

V.FEJEZET

1. Huxley: id. mű 131.
2. Menyhárt, Lajos: Az orosz társadalmi-politikai gondolkodás a századfordulón. (1895–1906), Akadémia, Budapest, 1983. 31.; Jutikkala–Pirinen: id. mű 190.; Popini: id. mű 37.; Puntila: id. mű 58.
3. idézi: Thaden, E. C.: id. mű 230.
4. Ilovajszkijt idézi: Menyhárt L.: id. mű 202.
5. Seton–Watson: id. mű 498.; Alapuro: State and Revolution ... 111.; Numminen: id. mű 28.
6. Alapuro: uo.; Klinge: A Brief History... 77–87.; Popini: id. mű 42.; Klinge: From the French... 129.; Kemiläinen: Initiation of... 119.; Finland and Russia 1808–1920: From Autonomy to Independence: A Selection of Documents. ed. Kirby, D. G. London, Macmillan, 1975, 69.
7. Huxley: id. mű 129.
8. uo. 143.; Luntinen: id. mű 25.; Jussila: Finland's progress... 100.
9. Popini: id. mű 38.
10. Alapuro: State and Revolution... 112.; Jussila: Finland's progress... 101.
11. Klinge: A Brief History... 90.
12. Vítte, Sz.J.: Egy kegyvesztett visszaemlékezései. Gondolat, Budapest, 1964. 563.; Luntinen: id. mű 51.
13. Jackson J. H.: id. mű 68.
14. Pekonen, Kyösti: Center-periphery relation in the cycles of political symbols: the problem of modernity. In: Transformation of Ideas on a Periphery. ed.by: J. Kanerva–K. Palonen. Books from the Finnish Political Science Association No.6, 1987, 37–60.
15. Northrop-ot Hofer T. idézi: Világosság, 1987/7
16. uo. 411.

JÓZSEF GOMBOS

Western-type Development within the Boundaries of the Russian Empire: Finland

In 1809 Finland was incorporated with Russia as an autonomous Grand Duchy. The preservation of the legislation drawn up in the Swedish time and its principles had an essential significance in the decades to come, since it meant that Finland could remain a special political and economical unit in the Russian Empire.

In the 19th century Finland was developing between two centres, between East and West: it was a periphery of both centers, it was an *interface* periphery. The Western centre was represented by Sweden and later, more generally, by the Western European core. Cultural and economical links with West were very intensive and vivid, historic ties were also strong: the social system inherited from Sweden and the political structure built on it were Western-type. The Eastern centre – represented by the Russian Empire – was politically dominant and economically underdeveloped.

By the results of conquests since Peter the Great till Alexander I., a chain of incorporated territories, the so called "borderlands" had been formed: Finland, the Baltic region, Congress Poland and Bessarabia. In these countries the local elite remained in charge, the old privileges and laws were conserved, Western-type political rights and institutions were preserved. We have reason to hypothesize that it was one kind of a model area and served as an experimental field for those Russian political circles whose goal was to modernize the autocracy.

In Finland the autocracy established new institutions that did not have their equivalent in Russia and did not exist in the Grand Duchy before 1809. The new institutions were: the fourstate Diet; the Senate; the Committee of Finnish Affairs and the Finnish National Bank. The Finnish institutions were not subordinated to the Russian administrative system, they functioned separately, having direct access to the ruler. The Tsar, who was an authoritarian monarch in the rest of the Empire, was the Grand Duke of Finland with relatively limited power.

During the reign of the "Tsar Liberator" (Alexander II.) the "European line" of the Russian modernization became dominant again and liberal reforms were introduced in both the Empire and Finland. The new legal norms supported and strengthened the emerging Finnish state and capitalism.

Finland's interface position determined its room for manoeuvre to both Western capitalist market and Russia. Finnish economic development can be described as exported growth where the Western demand for forest products and the Russian demand for advanced industrial products led to economic progress. The profit of the foreign trade flowed back to agriculture, enriching the free landowning peasantry, not a narrow feudalrooted strata like elsewhere in East-Central-Europe.

The program of the awakening Finnish nationalism was first pronounced by Swedish-speaking intellectuals. By the end of the 19th century the so called "language struggle" ended, and a bilingual national culture was consolidated, covering both language groups. Being a Finn didn't mean belonging to an ethnical group, it meant a political identity, it was a "civic religion" for the autonomous Finnish state.

The existence of a separated Finnish political body appeared and intolerable for certain Russian political quarters in the end of the last century, for those who saw the "allimperial interests" threatened by the heterogeneity and anachronistic character of the Russian politico-legal system. However, the courses of administrative unification/Russification never reached their goals.

On the turn of the 19–20th centuries Finland was one of the relatively overdeveloped regions of the Russian Empire, with modern economy and political system, representing an interface periphery between East and West.

JÓZSEF GOMBOS

*Die Entwicklung nach westlichem Muster innerhalb der Grenzen
des russischen Reichs: Finnland*

1809 wurde Finnland als autonomes Großherzogtum Rußland angegliedert. Die während der Schwedenherrschaft entstandene Rechtsordnung und ihre Grundprinzipien spielten auch in den kommenden Jahrzehnten eine wichtige Rolle, denn Finnland konnte als eine politische und wirtschaftliche Einheit innerhalb des russischen Reiches fortbestehen.

Im 19. Jahrhundert entwickelte sich Finnland zwischen dem Westen und dem Osten, es spielte für beide Zentren die Rolle der Peripherie. Das westliche Zentrum vertrat Schweden, später allgemeiner betrachtet der westeuropäische Kern. Die kulturellen und wirtschaftlichen Kontakte zum Westen waren intensiv und rege: die von Schweden ererbte gesellschaftliche Einrichtung und die darauf basierende politische Struktur war westlichen Charakters. Das östliche Zentrum verkörpernde Rußland spielte auf politischer Ebene eine dominante Rolle und war wirtschaftlich unentwickelt.

Als Folge der Eroberungen in der Zeit zwischen Peter dem Großen und Alexander I. kam eine ganze Kette der dem Reich angegliederten Gebiete, der sog. Grenzländer: Finnland, der baltische Raum, Polen und Bessarabien zustande.

Auf diesen Gebieten behielt die lokale Elite ihre Macht, die alten Privilegien und Gesetze, die politischen Rechte und Institutionen nach westlichem Muster blieben erhalten. Es kann mit gutem Grund angenommen werden, daß dieses Gebiet in bestimmter Hinsicht als Modell, als Versuchsfeld für bestimmte russische Kreise diente, deren Ziel die Modernisierung der Autokratie war. In Finnland wurden von der Autokratie neue Institutionen aufgestellt, die es weder in Rußland noch im Großherzogtum vor 1809 gab. Diese waren: der vier Stände in sich aufnehmende Landtag, der Senat, die Kommission für Finnische Angelegenheiten und die Finnische Nationalbank. Die finnischen Organisationen wurden dem russischen Verwaltungssystem nicht untergeordnet, sie funktionierten eigenständig, direkt unter den Herrscher gehörend. Der in den anderen Teilen des Reiches über uneingeschränkte Macht verfügende Zar besaß als Großherzog von Finnland nur einen begrenzten Einfluß.

Unter dem „konstituierenden Zaren“ Alexander II. wurde wieder die „europäische Linie“ der russischen Modernisierung dominant, es wurden sowohl im Reich als auch in Finnland liberale Reformen eingeführt. Die neuen Gesetze förderten und stärkten den im Entstehen begriffenen finnischen Staat und Kapitalismus.

Die Lage Finnlands bestimmte seinen Bewegungsraum auf dem kapitalistischen Markt des Westens wie in Rußland. Für die wirtschaftliche Ent-

wicklung Finnlands ist der exportorientierte Wachstum typisch, wo die westliche Nachfrage nach Holzprodukten und die russischen Ansprüche auf entwickelte Industrieprodukte zu einem wirtschaftlichen Zuwachs führten. Der Profit aus dem Außenhandel ging in die Landwirtschaft zurück, wo er dem freien Bauerntum zugute kam, und nicht einer schmalen feudalen Schicht, wie es überall in Ostmitteleuropa der Fall war.

Das Programm des erwachenden finnischen Nationalismus wurde zuerst von Schwedisch sprechenden Intellektuellen verkündet. Ende des 19. Jahrhunderts wurde der sog. „Sprachenkrieg“ abgeschlossen, die zweisprachige Nationalkultur wurde befestigt, indem sie beide sprachlichen Gruppen in sich aufnahm. Finnischer Nationalität zu sein bedeutete nicht die Zugehörigkeit zu einer ethnischen Gruppe, sondern politische Identität, einen „bürgerlichen Glauben“ für den autonomen finnischen Staat.

Die Existenz eigenständiger finnischer politischer Korporationen schien Ende des vorigen Jahrhunderts bestimmten russischen Politikern unhaltbar. Diese meinten, die Heterogenität und Anakronismus des russischen politisch-rechtlichen Systems würden die „Reichsinteressen“ gefährden. Die Anhänger der Zentralisierung aber erreichten ihr Ziel nie.

Zur Jahrhundertwende wurde Finnland mit einer modernen Wirtschaft und modernem politischen Aufbau ein verhältnismäßig überentwickeltes Gebiet innerhalb des russischen Reiches – eine Peripherie zwischen dem Westen und dem Osten.